

Tussen burgerij en adel. De financiële, politieke en maatschappelijke carrière van de Utrechtse patriciër Lambert de Vries (ca. 1250-1316?)¹

J. W. J. BURGERS

In de toch al turbulente middeleeuwse geschiedenis van de stad Utrecht vormen de jaren rond de overgang van de dertiende naar de veertiende eeuw een wel zeer woelige periode. Dit was de tijd van een aanhoudende strijd, gevoerd tussen de schepenen en de raad, om de politieke hegemonie in de stad. Deze strijd, waarin twee facties binnen het stadspatriciaat waren verwickeld, en waarin ook de Utrechtse bisschoppen en de Hollandse graven waren betrokken, escaleerde tot een bloedige burgeroorlog, waaruit de ambachtsgilden in 1304 tenslotte als lachende derde tevoorschijn kwamen. Zo althans wordt deze periode beschreven in de literatuur².

In dezelfde literatuur wordt herhaaldelijk, zij het steeds vrij terloops, melding gemaakt van de Utrechtse geldschieder Lambert de Vries, die tijdens het verloop van deze gebeurtenissen een prominente rol heeft gespeeld: hij was de aanvoerder van de schepenenpartij, naar hem ook wel de partij van de Fresingen genoemd. Daarnaast is enige aandacht besteed aan zijn relatie met graaf Floris V van Holland: Lambert zou de ambitieuze internationale politiek van deze vorst hebben gefinancierd door het verstrekken van grote leningen.

Aan deze man, in zijn tijd blijkbaar een persoon van groot economisch en politiek gewicht, is niet eerder een aparte studie gewijd³, en het volgende wil in deze leemte voorzien. Daarbij zal blijken dat enerzijds de in de literatuur over hem geventileerde noties wat betreft zijn politieke en financiële rol slechts gedeeltelijk kloppen, anderzijds dat deze man een opmerkelijke sociale carrière heeft gekend, welke loopbaan meer licht werpt op het maatschappelijk leven van die dagen. Daarnaast zal duidelijk worden dat het zojuist geschetste beeld van de Utrechtse burgeroorlog enige niet onbelangrijke correcties behoeft.

DE LEDEN VAN HET GESLACHT DE VRIES

Een reconstructie van het Utrechtse patriciërs geslacht De Vries (De Vriese of De

1 Ik ben dank verschuldigd aan dr. J. G. Kruisheer voor zijn commentaar bij dit artikel.

2 Deze periode wordt uitgebreid behandeld door J. W. Berkelbach van der Sprenkel, *Geschiedenis van het bisdom Utrecht van 1281 tot 1305* (Utrecht, 1923). Hierbij richtte deze auteur zich sterk naar de opvattingen van O. Oppermann, 'Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht, vornehmlich im 12. und 13. Jahrhundert', *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, XXVII, XXVIII (1908, 1909). Fundamentele correcties of aanvullingen op de eerstgenoemde studie zijn er niet; J. F. Niermeyer, 'Het Sticht Utrecht en het graafschap Holland in de dertiende eeuw', *Algemene geschiedenis der Nederlanden* (12 dln.; Utrecht, 1949-1958) II, 299-305, en J. E. A. L. Struick, *Utrecht door de eeuwen heen* (Utrecht, 1968) 58-67, vatten een en ander nog eens samen.

3 Nog het uitvoerigst is S. Muller Fz., *Oud-Utrechtsche vertellingen* (Utrecht, 1904) 32-33, alwaar twee alinea's aan Lambert de Vries worden gewijd.

Vrese, in het latijn Friso of Freso genaamd), wordt niet alleen bemoeilijkt door de voor deze tijd gebruikelijke schaarste aan bronnen, maar ook doordat de toenaam De Vries zo algemeen verbreid was. Zo treffen we in Dordrecht, de andere grote stad in de noordelijke Nederlanden, een aanzienlijke familie van deze naam, waarvan de leden vanaf 1269 zitting hebben in het stadsbestuur⁴. In Noordholland zijn eveneens enkele aldus genaamde personen aanwijsbaar, welke soms worden genoemd in verband met de abdij van Egmond⁵, en onder de Zeeuwse adel of ridderschap bevond zich een geslacht De Vries⁶. Of alle in de bronnen genoemde Vriesen inderdaad tot deze vier lokaal of regionaal optredende geslachten behoren is al zeer onzeker; of deze families onderling verwant zijn is helemaal niet uit te maken. De kanunniken met de toenaam Friso die we aan het eind van de dertiende en in de eerste decennia van de veertiende eeuw in de Utrechtse kapittels aantreffen, kunnen uit al deze geslachten stammen; bij geen van hen was een relatie met de in deze stad gevestigde patriciërsfamilie aantoonbaar.

Welke personen behoren nu met zekerheid tot de familie van Lambert de Vries? Om te beginnen kennen we zijn vader, Gerard de Vries (Gerardus Freso), voor het eerst vermeld op 14 april 1252, als burger van Utrecht⁷. Tussen 23 februari 1277 en 26 oktober 1294 is hij onafgebroken schepen van Utrecht⁸, en wel de meest vooraanstaande: zijn naam staat steeds vóór die van zijn collega-schepenen. Naast Lambert kennen we nog twee kinderen van Gerard. Een dochter Jutte was getrouwd met heer Gerard van Raaphorst, ridder en baljuw van Rijnland; zij is overleden in 1320, tussen 17

4 Op 14 december 1269 wordt Hendrik Wolbrantszoon Friso genoemd als schepen van Dordrecht (S. Muller Fz., e. a., ed., *Oorkondenboek van het sticht Utrecht* (5 dln., 7 bdn.; 's-Gravenhage, (1920)1925-1959; hierna: *OSU*) IV, no. 1769). Na hem zijn verschillende personen met deze toenaam schepen, raad of burgemeester in deze stad.

5 Zie A. C. F. Koch en J. G. Kruisheer, ed., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1970-1986; hierna: *OHZ*) 1, nos. 151, 152, 341; L. Ph. C van den Bergh, ed., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland* (Amsterdam, 1873; hierna: Van den Bergh) II, nos. 124, 226, 697; P. A. Meilink, *Het archief van de abdij van Egmond*, II, *Regestenlijst, 889-1436* ('s-Gravenhage, 1951) nos. 225, 250; P. L. Muller, *Regesta Hannonensia* ('s-Gravenhage, 1881) 215.

6 Zie *OHZ*, II, nos. 665, 852, 849-850 bijlage I; M. Gysseling, ed., *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*, reeks I: *Ambtelijke bescheiden* (9 dln.; 's-Gravenhage, 1977; hierna: *CMT*) 1-1, 509; Van den Bergh, II, nos. 666, 667, 921; Muller, *Regesta Hannonensia*, 227; mogelijk ook C. Dekker en J. G. Kruisheer, ed., 'Regesten van oorkonden en andere teksten betreffende het Victorinenklooster Jeruzalem te Biezelinghe, 1246-1602', *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland*, XII (1970) nos. 29, 30, 32.

7 *OSU*, III, no. 1255. Overigens worden Gerard en Lambert slechts één maal expliciet vader en zoon genoemd, en wel in een oorkonde van 28 oktober 1294. Het oudste afschrift van dit niet in origineel overgeleverde stuk, uitgegeven in *CMT*, 1-3, no. 1368a, heeft juist in de voor wat de verwantschap betreft cruciale passage enig tekstverlies, waardoor de naam Lambert is weggevalen. In een iets later afschrift (Algemeen Rijksarchief (hierna: ARA), Graven van Holland, no. 2145, f. 4 r, no. 6) staat het echter duidelijk: 'haren Gherart den Vriesen... ende oec haren Lambrecht sinen sone'. Overigens blijkt de verwantschap ook uit de overeenkomst tussen de zegels van beide mannen (zie hierna).

8 *OSU*, IV, no. 1926; *OSU*, V, no. 2656.

september en 13 oktober⁹. Voorts wordt in 1305 een broer van Lambert genoemd, geheten Willem Cockaert, gezien de afwijkende naam waarschijnlijk een onecht kind van Gerard¹⁰.

Lambert de Vries blijkt op 1 oktober 1288 getrouwd te zijn met vrouwe Elisabeth, dochter van Willem van Puiflijk, ridder¹¹. Voor zover bekend sproten uit dit huwelijk twee kinderen: een dochter Elisabeth was getrouwd met Allard van Buren¹², nog een dochter Aleid was gehuwd met Arnout van den Veen¹³. Lambert de Vries had geen zoons, of is in ieder geval overleden zonder mannelijke nakomelingen, want een hof in Balgoy, in 1288 door het kapittel van Sint Jan aan hem in erfpacht verleend met de bepaling dat dit goed pas op een vrouwelijke erfgenaam kon overgaan bij het ontbreken van een mannelijke, was later, kennelijk via zijn dochter Elisabeth, in het bezit gekomen van haar zoon Lambert van Buren¹⁴; hieruit blijkt tevens dat Elisabeth de oudste dochter zal zijn geweest van Lambert de Vries. Lambert was ook nog verzwagerd met Filips van Groeneveld, maarschalk van het Sticht, want de dochter van de laatste, gehuwd met Wouter van der Wijk, wordt een 'nichte' van De Vries genoemd¹⁵.

In Utrecht woonde nog een familie De Vries. Ene Jutte de Vries wordt in 1332

9 J. de Fremery, 'De Naaldwijksche praebenden in de St. Pancras- of Hooglandsche kerk te Leiden', *Archief voor Nederlandsche kerkgeschiedenis*, V (1895) 66-67. Dat Jutte een dochter van Gerard de Vries was blijkt uit Meilink, *Archief Egmond*, II, 188. De dochter van Jutte en Gerard van Raaphorst, Haze (Hadewich) genaamd, was gehuwd met Alfer van der Horst: zie De Fremery, 'De Naaldwijksche praebende', 69-70, maar ook Meilink, *Archief Egmond*, nos. 188, 325, 346, 490, 801, en H. J. Koenen, 'Willem Snikkerieme en zijne magen, of de opkomst der Polanen's', *De Wapenheraut*, VIII (1904) 319-320.

10 Gemeentearchief Utrecht, Stadsarchief, I (hierna: GAU) no. 352. Wellicht was deze Willem Cockaert van moederszijde verwant met Gerard Cockaert, in 1269 pastoor van de Buurkerk in Utrecht (*OSU*, IV, no. 1771), en met Gerard en Johan Cockert, beiden kanunnik van Sint Pieter in 1295-1298 (*OSU*, V, nos. 2721, 2823, 2846, 2910). Laatstgenoemden zijn kleinzoons van Wonna, op 16 juni 1296 weduwe van Jan zoon van Sofie (*ibidem*, no. 2824); Gerard is in 1310 nog koorheer in Sint Pieter (J. W. Berkelbach van der Sprenkel, *Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301 -1340* (Utrecht, 1937) nos. 193, 194).

11 *OSU*, IV, nos. 2352, 2353, de toenaam van Elisabeth in *De Navorscher*, XXXVIII (1888) 365-366, 608; de bron voor deze informatie wordt hier niet genoemd.

12 *ibidem*, en H. M. Werner, *Geldersche kasteelen beschreeven en afgebeeld* (2 dln.; Arnhem 1905-1908) II, 390-391, weer zonder bronvermelding.

13 Rijksarchief Utrecht (hierna: RAU) Dom, no. 2843.

14 *OSU*, IV, nos. 2352, 2353; RAU, St. Jan, no. 973. Lambert van Buren, tweede zoon van Allard, was tussen 1329 en 1343 heer van Buren, na het kinderloos overlijden van zijn broer Otto. Wel door het huwelijk van Allard en Elisabeth wordt in het geslacht Van Buren de naam Lambert geïntroduceerd; zie D. Schwennicke, *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten* (8 dln.; Marburg, 1978-) VIII, Tafel 48.

15 ARA, Graven van Holland, no. 242, f. Ir. Volgens J. Verdam, *Middelnederlandsch handwoordenboek* ('s-Gravenhage, s. a.), kan met het woord 'nichte' enerzijds 'kleindochter' worden bedoeld, anderzijds 'nicht' in beide betekenissen, alsook in het algemeen 'bloedverwante'. Gyseling, *CMT*, 1-4, no. 1529, noemt in zijn regest van een beschadigd overgeleverde oorkonde van 13 september 1296 ene Filips wel ten onrechte een broer van Lambert de Vries (zij treden hier samen op als geldschieder voor bisschop Willem II van Utrecht); in de overgeleverde tekst van het stuk is niets wat daarop wijst. Meer voor de hand ligt de identificatie door Ketner van deze persoon met Filips van Groeneveld (*OSU*, V, 617, in de index).

vermeld als weduwe van Gerard van Raaphorst, en zij is derhalve een ander dan de zojuist genoemde Jutte; Gerard de Vries van der Hogestrate en Herman Teutelart waren broers van haar¹⁶. Tot dit geslacht De Vries van der Hogestrate behoren mogelijk ook Lambert van der Hogestrate, vermeld 1248, Lubbert de Alta Platea, in 1275-1277 schepen en nog vermeld in 1281, en Lambert van der Hogestrate oftewel de Alta Platea, vermeld in 1292-1293¹⁷. De laatstgenoemde oorkondt in 1292 samen met enkele andere personen, kennelijk familieleden, dat zij afzien van aanspraken op een door een van hen verkocht stuk land¹⁸. Deze familieleden zijn Jan Freso, vermeld in 1285-1301 als kanunnik ten dom en officiaal van de domproost, diens broer Godschalk Freso, vermeld in 1292, en Heimerik van den Rijn, vermeld in 1292-1307¹⁹. Het geslacht De Vries van der Hogestrate was, gezien het voorkomen daarin van de namen Lambert, Gerard en Jutte, denkkelijk wel met de andere Utrechtse De Vriesen verwant, maar vermoedelijk slechts in de verte. In 1276 namelijk wordt Lubbert van Alta Platea door Gerard de Vries politiek op een zijspoor gerangeerd, en later onderhield de eerder genoemde Jutte nauwe banden met de familie Van Lichtenberg, met welke Lambert de Vries juist in een bloedige vete was verwickeld²⁰. Het is niet uit te maken tot welk van beide families de Hendrik Friso behoorde, die op 6 oktober 1231 in de raad van de stad zitting had²¹.

Terug naar de familie van Lambert de Vries. Weinig is bekend over de data van geboorte en overlijden van de leden daarvan. Gerard werd zoals gezegd voor het eerst vermeld in 1252; als leenman van het domkapittel trad hij bij die gelegenheid op als getuige in een oorkonde. Hij moet toen dus al een man van enige importantie zijn geweest, en derhalve niet meer zeer jong. Mogelijk is hij tussen 1220 en 1230 geboren; eerder zeker niet, gezien zijn langdurig optreden als schepen tot in 1294. Zoals we zullen zien zal hij niet lang na die laatste vermelding zijn gestorven, waarschijnlijk vóór 16 september 1295.

Lambert de Vries moet bij gelegenheid dat we voor het eerst van hem horen, in 1278, ook al een man van enig gewicht zijn geweest: samen met enkele edelen en vooraanstaande Utrechtse burgers, onder wie zijn vader, sluit hij dan een geheime overeenkomst met graaf Floris V van Holland (hierover later meer). Evenals bij Gerard nemen we aan dat hij bij die gelegenheid de twintig jaar ruimschoots zal zijn gepasseerd, zodat hij mogelijk rond 1250 is geboren. Hiermee in overeenstemming is het gegeven dat Lambert rond of niet lang na 1270 met Elisabeth van Puiflijk moet zijn getrouwd: hun

16 P. G. F. Vermast, 'De heren van Bosinchem, voor het jaar 1300', *Bijdragen en mededelingen Gelre*, LXIII (1953) 50. June's echtgenoot Gerard van Raaphorst is waarschijnlijk een ander dan diens eerder genoemde naamgenoot die met Jutte zuster van Lambert de Vries was gehuwd; zie Koenen, 'Willem Snikkerieme en zijne magen', 318-320, alwaar beide Juttes echter voor één persoon worden aangezien.

17 *OSU*, II, no. 1172; IV, no. 2082; V, nos. 2511, 2563.

18 *OSU*, V, no. 2511.

19 *OSU*, IV, no. 2217; V, no. 2511; Berkelbach, *Regesten bisschoppen Utrecht*, nos. 1, 87.

20 Genoemde Jutte was namelijk getrouwd geweest met Alfer van Lichtenberg, en trad in 1332 op als executeur van het testament van Elisabeth van Lichtenberg (RAU, St. Jan, no. 1311). Over de gebeurtenissen van 1276 en over de vete tussen Lambert de Vries en de Lichtenbergers komen we nog te spreken.

21 *OSU*, II, no. 824.

dochter Elisabeth kan op haar beurt niet veel later dan 1290 met Allard van Buren in het huwelijk zijn getreden, aangezien de uit deze verbindtenis ontsproten oudste zoon Otto vanaf 1310 wordt vermeld²². De overlijdensdatum van Lambert de Vries is al evenmin bekend. Op 12 maart 1309 was hij in ieder geval nog in leven²³, en hij moet in ieder geval vóór 23 september 1321 zijn overleden, want dan is er sprake van Aleid, die 'haren Lambrechts Vresen dochter was ridders'²⁴. Het is goed mogelijk dat hij kort vóór 25 december 1316 is gestorven: toen namelijk gaf graaf Willem III van Holland enig goed uit aan Arnout van Groeneveld, welk goed hem was aangekomen van Lambert de Vries, die het weer had geërfd van diens 'nichte', de dochter van Filips van Groeneveld²⁵; het feit dat het goed blijkbaar in de familie bleef maakt het niet onwaarschijnlijk dat de dood van Lambert de reden van de overdracht vormde.

DE ECONOMISCHE POSITIE VAN DE FAMILIE DE VRIES

De familie De Vries speelde, zoals al blijkt uit de lange tijd dat Gerard eerste schepen was, een belangrijke rol in de Utrechtse stedelijke politiek. Deze vooraanstaande plaats was uiteraard een gevolg van een al eerder bestaande economische machtspositie; de familie was zeer vermogend. Hoe deze rijkdom is vergaard blijkt niet uit de bronnen, maar het kan haast niet anders of de handel moet aan de basis daarvan hebben gelegen: overall immers werd het stadspatriciaat gevormd door de grote kooplieden. Ook de hierna te bespreken activiteiten van Lambert de Vries als geldschietter wijzen er op dat hij koopman was: het waren toendertijd kooplieden die optraden als de financiers van wereldlijke en geestelijke vorsten²⁶. Utrecht was in de twaalfde en dertiende eeuw de belangrijkste handelsstad in de Noordelijke Nederlanden, met contacten met het Rijngebied en Engeland, en met een hier gevestigde Hamburgse hanze²⁷. Het Utrechtse gilde van de Rijnkooplieden was zeer invloedrijk, blijkens een op 30 maart 1233 door het stadsbestuur uitgevaardigde keur, waarin de handel van in Keulen gekochte wijn werd gereguleerd²⁸. Het is goed mogelijk dat ook leden van het geslacht De Vries tot dit gilde behoorden.

Hoe het ook zij, de familie was zeer rijk. Het vergaarde kapitaal werd voor een gedeelte gebruikt om onroerende goederen te verwerven, die men in leen, in pacht of in eigendom kon houden. Bij de eerste vermelding van Gerard de Vries in 1252 wordt hij 'homo', leenman van de proost en aartsdiaken van de dom genoemd, op 21 februari

22 *Europäische Stammtafeln*, VIII, Tafel 48.

23 RAU, Dom, no. 2843.

24 RAU, Dom, no. 2347.

25 ARA, Graven van Holland, no. 242, f. Ir.

26 Zie R. S. Lopez, *The Commercial Revolution of the Middle Ages, 950-1350* (Cambridge enz., 1971) 103-105. Over de economische basis van het patriciaat in Leiden zie F. J. W. van Kan, *Sleutels tot de macht. De ontwikkeling van het Leidse patriciaat tot 1420* (Hilversum, 1988) 53-97.

27 W. Jappe Alberts en H. P. H. Jansen, *Welvaart in wording. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland van de vroegste tijden tot het einde van de middeleeuwen* ('s-Gravenhage, 1964) 173-176.

28 OSU, II, no. 851; zie ook Jappe Alberts en Jansen, *Welvaart in wording*, 91.

1289 behoort hij nog steeds tot diens 'vassallis et fidelibus hominibus'²⁹. Op 2 augustus 1260 blijkt hij mede-eigenaar van een hof in Utrecht, in de 'novo vico mercenarium', de 'nieuwe straat der kleinhandelaren', zoals Ketner vertaalt³⁰.

Van Lambert de Vries kennen we een hele waslijst bezittingen. In oorkonden van 1 en 5 oktober 1288 ontving hij van de proost van het Utrechtse kapittel van Sint Jan de al genoemde hof te Balgoy in erfpacht, voor £ 20 Utrechts per jaar³¹. Op 30 augustus 1295 wordt hij vermeld als eigenaar van land in de Sint Nicolaasparochie in Utrecht³². In 1304 bezat Lambert 30 morgen land in Wulven, in het gerecht van Gijsbert Utengoye en Gijsbert Honderdmark³³, en vóór 25 december 1316 blijkt hij goed te hebben bezeten dat was gelegen in een niet nader bepaalde lokatie 'in Noerdholland tuischen de Maze ende den Houte'³⁴. Op 23 september 1321 draagt zijn dochter Aleid het goed Herbertskop met gerecht en tiende, gelegen op het veen tussen de gerechten van Dirk Overdevecht aan de oostzijde en dat van de domproost aan de westzijde, op aan de bisschop van Utrecht; dit goed zal eerder wel in het bezit van haar vader zijn geweest³⁵. Een bezitting van de domproost dicht bij het huis Overdevecht ten slotte werd in 1330 omschreven als 'dat goed over die Vecht dat haren Lambrechts Vreesen was, mid dien tienden van Amekedike mid allen dien rechten dat daer toe hoert'³⁶. Al met al heeft Lambert de Vries een aanzienlijk hoeveelheid goederen bezeten, niet alleen gelegen in de directe nabijheid van de stad Utrecht, maar ook ver daarvan verwijderd.

29 OSU, III, no. 1255 respectievelijk OSU, IV, no. 2368.

30 OSU, III, no. 1525. Deze straat moet volgens Ketner de latere Massegast of Hekelsteeg zijn. De andere eigenaren waren Hubert, zoon van Everhard Pheko, zijn moeder Sofie, zijn broer Hendrik, en zijn zusters Lutgard, Sofie en Grita; of Gerard de Vries met dezen verwant was blijkt niet.

31 OSU, IV, nos. 2352 en 2353. Deze hof was voordien gepacht door wijlen zijn schoonvader Willem van Puiflijk en diens zoon Allard. Het is niet onmogelijk, mede gezien het feit dat in deze transacties Elisabeth, Willems dochter en Lamberts echtgenote, met name wordt genoemd, dat deze erfpacht door Van Puiflijk aan De Vries werd geschonken bij wijze van bruidsschat; in dat geval is het overlijden van Willem misschien voorwaarde voor de overdracht van de hof geweest, want het huwelijk moet, zoals betoogd, eerder zijn voltrokken.

32 OSU, V, nos. 2697, 2698. Dit goed lag naast de percelen van Ernst en Hubert van Wulven, van welke de laatste het zijne verkocht aan het Duitse Huis te Utrecht, waarna hij het in erfpacht terug ontving; mogelijk was Lambert de Vries hier eveneens erfpachter van de Duitse Orde.

33 RAU, Dom, no. 2843.

34 ARA, Graven van Holland, no. 242, f. 1r. Dit is het goed dat graaf Willem III van Holland uitgaf aan Arnout van Groeneveld (zie hierboven). Het was gelegen in het huidige Zuidholland, ergens tussen de Nieuwe Maas en Noordwijk.

35 RAU, Dom, no. 2347. Over dit goed zie C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie* (Zutphen, 1983) 415, en J. M. van Winter en A. L. P. Buitelaar, 'Stad en veen in Utrecht, toegelicht aan de gerechten van Oostveen en Herbertskop', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1988) 26. Overigens werd dit zelfde Herbertskop in 1321 en later weer op 28 september 1330 aan Arnout Proys in leen gegeven, bij de laatste gelegenheid echter met de vermelding dat het was gekomen van Arnout van den Veen, zoon van Arnout van den Veen knape, die het van zijn 'ouderen' had verworven. Deze Arnout van den Veen zal de zoon van Aleid de Vries zijn geweest. Mogelijk is zijn moeder kort voordien overleden, en zag Arnout met de genoemde akte formeel af van zijn eventuele aanspraken op het al in 1321 van zijn familie vervreemde bezit.

36 RAU, Dom, no. 1445.

LAMBERTS ACTIVITEITEN ALS GELDSCHIETER

Terwijl we over de primaire bron van inkomsten van Lambert de Vries dus niets met zekerheid weten, zijn we beter ingelicht over wat hij met zijn vermogen deed. Zoals gezegd is al eerder opgemerkt dat hij een opvallende rol speelde als geldschieder, en met name zijn financiële relatie met graaf Floris V van Holland is al vaak ter sprake gebracht, waarbij de afhankelijkheid van de graaf van het geld van De Vries nogal eens is benadrukt. Om te zien in hoeverre dat terecht gebeurde is het noodzakelijk dat we de financiële activiteiten van de laatste nauwkeurig onder de loep nemen.

Van betrekkingen tussen de graaf en de Utrechtse burger blijkt voor het eerst in een oorkonde van 24 augustus 1282, wanneer de eerste voor een onbekend bedrag bij de laatste in het krijt staat, dit in verband met de tol van Utrecht en Het Gein³⁷. Pas geruime tijd later horen we meer over financiële contacten tussen de twee. Op 4 maart 1290 staat Lambert de Vries samen met Rikout van Noordeloos borg voor £ 2.000 Hollands, welke Floris schuldig was aan het Huis van de Duitse Orde te Koblenz³⁸. Om een zeer groot bedrag gaat het een jaar later, wanneer op 6 april 1291 de graaf verklaart £ 12.000 Hollands schuldig te zijn aan Jan van Arkel en de twee zojuist genoemde personen; de crediteuren mogen al zijn renten, tollens en andere inkomsten in het graafschap innen, met uitzondering van die in Poortvliet, totdat de schuld zal zijn terugbetaald. Een groot aantal Hollandse en Zeeuwse steden staat borg voor de graaf³⁹. Weer een jaar later hadden de eisers blijkbaar nog niets van hun geld gezien, waarop Lambert de Vries aan Jan van Arkel en Rikout van Noordeloos hun aandeel in de geleende som moet hebben uitgekeerd. Op 22 april 1292 immers neemt De Vries deze vordering geheel vooreigen rekening; in een oorkonde met een praktisch letterlijk identieke tekst als die van het jaar daarvoor is dan tenminste sprake van hetzelfde bedrag, dat hij nu als enige van de graaf tegoed heeft⁴⁰. Op 19 november 1293 is in deze zaak blijkbaar een tussentijdse regeling getroffen, want De Vries verklaart dan dat de graaf hem nog £ 10.007 22 1/2 d. 'ouds ghelds' schuldig is, ook al had hij 'brieue... van hem die van meer spreken'⁴¹; iets minder dan £ 2.000 had hij intussen dus terug ontvangen.

Een indirect financieel contact blijkt nog in 1294. Op 28 oktober van dat jaar erkent

37 *CMT*, I-1, no. 430. Hoe de tol van beide plaatsen verband houdt met de schuld blijkt niet uit het stuk; ze zullen wel hebben gediend als onderpand (alle inkomsten uit het Sticht waren in 1279 door elect Jan namelijk verpand aan de graaf; zie *OSU*, IV, no. 2006).

38 *CMT*, I-3, no. 1009. Over de datering van zowel deze als de hierna genoemde oorkonde (door Gysseling naar paasstijl gedateerd op 24 maart 1291 respectievelijk 21 maart 1292) zie J. G. Kruisheer, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299* (2 dln.; Haarlem, 1971) I, 115, en dezelfde, 'De jaartijl van de stad Dordrecht in de 13e eeuw', *Holland*, XI (1979) 58-59.

39 *CMT*, I-3, no. 1139. Over de datering zie de voorgaande noot.

40 *CMT*, I-3, no. 1154.

41 *CMT*, I-3, no. 1286a; in tegenstelling tot wat hier wordt gemeld is van deze oorkonde wel het origineel overgeleverd (het berust in Rijksarchief Bergen, Graven van Henegouwen). De genoemde 'brieven' verwijzen mogelijk naar de oorkonden van 4 maart 1290 en 22 april 1292.

Gijsbert van Amstel £ 1.000 Utrechts schuldig te zijn aan Gerard en Lambert de Vries, bij welke gelegenheid de graaf als opperste borg optreedt. Op 15 juni daaraan voorafgaande stond Jan van Teilingen borg voor hetzelfde bedrag, dat Van Amstel toen aan Lambert alleen schuldde; dit zal wel dezelfde zaak betreffen⁴². Na de dood van Floris blijkt weinig meer van zakelijke betrekkingen tussen Lambert de Vries en de Hollandse grafelijkheid; op 25 november is de Utrechenaar nog £ 100 Engels schuldig aan Wolfert van Borsele, toentertijd de beschermheer van de jonge graaf Jan I en de feitelijke machthebber in het graafschap⁴³, en in 1302 is graaf Jan II opperste borg wanneer zijn broer, bisschop Gwijde van Utrecht, £ 5.000 schuldig is aan De Vries en Allard van Buren.

Naast deze relatie met Floris V onderhield Lambert de Vries ook met de Vlaamse graaf financiële betrekkingen. Zo richtte op 12 juni 1295 de ontvanger van deze vorst, samen met de Brugse poorter Gerard Baert, het verzoek tot De Vries zich borg te willen stellen voor twee Vlamingen die in Dordrecht in gijzeling lagen vanwege een bedrag van £ 200 Paris⁴⁴. Uit twee op 14 juni van datzelfde jaar uitgevaardigde oorkonden blijkt dat de Utrechenaar voor £ 4.000 Vlaams in het krijt stond bij graaf Gwijde. Via een ingewikkelde constructie verklaren de steden Dordrecht, Zierikzee en Middelburg dit bedrag schuldig te zijn aan twee Vlaamse borgen voor De Vries, mocht deze zich niet vóór half augustus daaropvolgende in gijzeling bij de graaf begeven; Floris V stelt zich bij de genoemde steden garant voor het vermelde bedrag⁴⁵. De Vries is zijn verplichtingen niet nagekomen, evenmin als de steden en de graaf trouwens — niet verwonderlijk, want de oorlog tussen Holland en Vlaanderen was intussen weer opgelaaid —, want later zijn er in Vlaanderen gelden van Dordtse burgers in beslag genomen in verband met deze affaire⁴⁶. Uiteindelijk heeft vóór 22 november 1296 de stad Dordrecht de schuld betaald, en wel naar aanleiding van de arrestatie van Lambert de Vries; de stad was overigens vastbesloten de schade op De Vries te verhalen, hoewel diens naam niet met zoveel woorden wordt genoemd⁴⁷.

Ten slotte blijkt Lambert de Vries nog als geldschietster te zijn opgetreden voor enkele Utrechtse bisschoppen. Op 13 september, waarschijnlijk in het jaar 1296, erkent bisschop Willem II aan hem en aan ene Filips nog £ 9.000 schuldig te zijn, af te betalen in termijnen⁴⁸. Willems opvolger Gwijde verklaart op 26 juli 1302 voor £ 5.000 zwarte

42 *CMT*, I-3, nos. 1368a respectievelijk 1637.

43 *CMT*, I-4, no. 1637. Dit bedrag was aan De Vries in Vlaanderen in baar geld voorgeschoten.

44 *Ibidem*, no. 1433a. Gezien het feit dat de grafelijke ontvanger Jacob van Deinze blijkbaar verwant was met een van de gijzelaars, Willem van Deinze, is het mogelijk dat eerstgenoemde hier niet vanwege de graaf maar op eigen titel handelde.

45 *Ibidem*, nos. 1434, 1435.

46 *Ibidem*, no. 1445.

47 *Ibidem*, no. 1545. Er lijkt tussen Lambert de Vries en de stad Dordrecht een bepaalde band te hebben bestaan, en dat blijkt niet alleen deze zaak. De oorkonden uit 1291 en 1292 met de schuldbekentenis van de graaf jegens De Vries waren door een Dordtse notarius geschreven, en zijn in het stadsarchief aldaar gedeponeerd; hier zijn ze althans bewaard gebleven. We kunnen slechts gissen naar de aard van deze band. Was er sprake van nauwe handelscontacten tussen de Utrechtse en Dordtse kooplieden, of waren de gelijknamige patriciërsfamilies De Vries uit beide steden aan elkaar verwant?

48 *CMT*, I-4, no. 1529. Over de genoemde Filips, mogelijk Filips van Groeneveld, zie hierboven noot 15.

Tournoisen in het krijt te staan bij De Vries en Allard van Buren⁴⁹. Op 5 augustus van het volgende jaar is sprake van een schuld aan dezelfde van £ 2.800 zwarte Tournoisen, zijnde een vordering op Gwijde en diens ambtsvoorgangers; alle vroegere schuldbekentenissen waren met deze oorkonde vervallen⁵⁰. Het is mogelijk dat een gedeelte van de som die bisschop Willem in 1296 aan De Vries schuldde hierin is verdisconteerd. De twee crediteuren mochten het genoemde bedrag innen uit bepaalde bisschoppelijke inkomsten als gruit, tol en cijns, te Utrecht en elders.

Voor zover bekend heeft Lambert de Vries dus, naast enkele relatief kleine transacties met Gijsbert van Amstel en Wolfen van Borsele — overigens voor die tijd nog steeds aanzienlijke sommen —, al of niet samen met compagnons zeer grote bedragen voorgesloten aan graaf Floris V, met name in de periode 1290-1293, en aan de Utrechtse bisschoppen Willem II en Gwijde, en wel in 1296 en 1302-1303. Dat hij niet alleen als geldschietter optrad blijkt in 1295, wanneer hij voor een groot bedrag bij de Vlaamse graaf in het krijt staat.

Hoe groot was nu de rol die De Vries speelde bij het financieren van de politiek van Floris V, met andere woorden, in hoeverre was de Hollandse graaf financieel afhankelijk van de Utrechtse geldschietter? Om te beginnen waren de genoemde leningen slechts aanvullingen op de reguliere grafelijke inkomsten. Het onderzoek naar de financiële politiek van Floris V moet nog worden verricht, maar een indicatie over de hoogte van zijn revenuen is bekend. In een in 1281 opgestelde inventarisatie van de opbrengsten van het graafschap blijkt de som daarvan jaarlijks £ 16.600 te hebben bedragen⁵¹. Wanneer dit bedrag klopt — en er zijn geen redenen om aan te nemen dat de opgave al te zeer van de werkelijke situatie af heeft geweken — dan blijkt wel hoe gigantisch de lening van £ 12.000 door De Vries was, en hoe puissant rijk hij dus moet zijn geweest, maar tevens dat één zo'n som op de totale inkomsten die de graaf jaar in jaar uit kon verwachten maar van beperkt belang was. Deze en andere leningen zullen voor Floris wel noodzakelijk zijn geweest ter bestrijding van onkosten die voortkwamen uit min of meer onverwachte of bijzondere situaties, zoals oorlogvoering en buitenlandse reizen. De opname van de £ 12.000 van begin april 1291 bijvoorbeeld is wel terecht in verband gebracht met de tocht naar Engeland die de graaf onmiddellijk daarna ondernam ter versteviging van zijn aanspraken op de Schotse troon⁵². Daarbij komt dat Floris slechts gedurende korte tijd van de diensten van De Vries gebruik heeft gemaakt, en hij gedurende zijn regering substantiële sommen van andere geldschietters leende: we kennen, naast 27 schuldbekentenissen voor relatief lage of onbekende bedragen, liefst 16 schuldbekentenissen van Floris jegens verschil-

49 ARA, Graven van Holland, no. 2144, f. 33r.

50 RAU, Bisschoppen, no. 340.

51 Hugenholtz, *Floris V* (Bussum, 1966) 10-17, 122. Over de grafelijke inkomstenbronnen zie J. M. A. Coenen, *Graaf en grafelijkheid. Een onderzoek naar de graven van Holland en hun omgeving in de dertiende eeuw* (proefschrift Utrecht 1986) 40-45; meer over de financiële politiek van Floris V in M. Slingerland, 'Wie zal dat betalen? De financiering van Floris' machtspolitiek', E. H. P. Cordfunke, e. a., ed., *Handel en wandel in de dertiende eeuw* (Muiderberg, 1986) 59-69.

52 Kruisheer, *Oorkonden en kanselarij*, I, 106.

lende personen voor bedragen van £ 1.000 of meer, met als hoogste een schuld van £ 9.080 22 d. oude Tournoisen jegens zijn neef Floris van Henegouwen⁵³. Bovendien toucheerde hij van meer zijden zeer grote sommen. Zo is bekend dat hij in 1290-1292, als een uitvloeisel van het huwelijkscontract van zijn zoon Jan, van de Engelse koning Eduard £ 25.000 kleine Tournoisen ontving⁵⁴, en op 9 januari 1296 kocht de Franse koning Filips de Schone het bondgenootschap van de Hollandse graaf voor £ 25.000 Tournois ineens en £ 4.000 per jaar⁵⁵. Kortom, de rol die De Vries in de literatuur toegemeten heeft gekregen als de financier van Floris V, 'die de politiek van de graaf mogelijk maakte'⁵⁶, is te belangrijk voorgesteld.

DE MAATSCHAPPELIJKE CARRIERE VAN LAMBERT DE VRIES

Door hun grote rijkdom was het sociale prestige van de aanzienlijksten in het stedelijk patriciaat dicht genaderd tot dat van de hoogste maatschappelijke kringen, de adel en de ridderschap⁵⁷. De vermogende burgerlijke 'stadsadel' streefde dan ook naar opname in die kringen. Daartoe hielden de leden ervan er een adellijke levensstijl op na, probeerden hun kinderen binnen de adel uit te huwelijken, verwierven heerlijkheden en andere onroerende goederen buiten de stad, en bouwden grote stenen huizen binnen de stad, de zogenaamde stadskastelen; zij deden er kortom alles aan om hun status te verhogen.

Dat ook de familie De Vries actief dit doel nastreefde is al gebleken uit haar huwelijkspolitiek en haar goederenbezit. Het aanzien van dit geslacht zal zeker ook zijn toegenomen door de bouw van het huis 'Fresenburg'. Dit huis, gebouwd aan de bocht van de Oude Gracht⁵⁸, leek op een kasteel: met zijn torentjes, kantelen, kleine vensters (de zijgevels waren helemaal zonder ramen) en 92 centimeter dikke muren straalde het een hoge mate van weerbaarheid uit. Het was een enorm gebouw van 11 bij 30 meter, bestaande uit een kelder met doorgaand tongewelf, waarop drie verdie-

53 Voor de 16 grote leningen zie Kruisheer, *Oorkonden en kanselarij*, II, nos. 404, 471, 491, 605, 612, 629, 656, 702, 710, 745, 764-765, 790, 807 en 882, alsmede Van den Bergh, II, nos. 672 en 736; de beide laatste betreffen leningen van Italiaanse kooplieden.

54 H. Obreen, 'De eerste jaren na den dood van Floris V', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, vijfde reeks, I (1913) 244-245, noot 2.

55 H. Obreen, *Floris V, graaf van Holland en Zeeland, heer van Friesland, 1256-1296* (Gand, 1907) 152-153; de eerste £ 4.000 werden meteen uitgekeerd.

56 Hugenholtz, *Floris V*, 63.

57 Over de adel en de ridderschap, welke elkaar in deze tijd in de praktijk al goeddeels overlappen, zie J. M. van Winter, 'Adel, ministerialiteit en ridderschap, 11de-14de eeuw', *AGN*, II (Haarlem, 1982) 123-147, en P. H. D. Leupen, *Filips van Leiden. Een onderzoek naar ontstaan, vorm en inhoud van zijn traktaat 'De cura reipublicae et sorte principantis'* (Amsterdam, 1975) 16-26.

58 Over dit huis, tegenwoordig Oude Gracht nr. 113, zie C. L. Temminck Groll, *Middeleeuwse stenen huizen te Utrecht en hun relatie met die van andere noordwesteuropese steden* ('s-Gravenhage, 1963) 32-34, met een bouwkundige beschrijving, waaruit hier is geput, en M. J. Dolfin, e. a., *Utrecht: de huizen binnen de singels* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1989) II, 384-389, met bronnen, literatuur en lijst van afbeeldingen.

pingen, alle zonder stenen binnenmuren en dus eveneens doorlopend van voor naar achter. De hoogte van deze vertrekken bedroeg 5,8 meter op de begane grond, 4,2 meter op de eerste verdieping en 2,9 meter op de tweede verdieping. Boven waren nog twee zolderverdiepingen, en aan de linker zijgevel bevond zich een halfronde traptoren. Het in wezen nog bestaande huis, daarmee een van de oudste van Utrecht, werd in de vorige eeuw van zijn top ontdaan en aan de voorkant verbouwd en bepleisterd; in die gedaante torent het nog steeds boven de omringende bebouwing uit. Het resultaat van de ongetwijfeld zeer grote financiële inspanningen van de familie De Vries was een zowel van buiten als van binnen monumentaal, doch grimmig gebouw⁵⁹.

Het is niet bekend wanneer dit huis is gebouwd, we zullen zien dat het in 1304 al bestond. Wanneer we de suggestie van de meest deskundige auteur volgen, die de tijd van de bouw ervan op het midden van de dertiende eeuw schat⁶⁰, dan komen Gerard de Vries of misschien de eerder genoemde Hendrik Friso het meest in aanmerking als de bouwheren van dit pand. Het zal wel vanwege zijn naamsbekendheid zijn dat in de literatuur Lambert de Vries steeds in deze hoedanigheid wordt genoemd⁶¹. Als hij het huis toch heeft gesticht, dan zal dat waarschijnlijk zijn gebeurd nadat hij zijn vader als hoofd van de familie was opgevolgd, wat, naar we zullen zien, in of rond 1295 gebeurde.

Dat het geslacht De Vries in Utrecht inderdaad een prominente positie bekleedde valt af te leiden uit het aantal malen dat Gerard en Lambert als particulieren, dus niet in hun functie van schepenen, optreden als getuigen, borgen of medezegelaars in oorkonden van derden. Dit gebeurde veelal in akten van kapittels, hoge geestelijken of edellieden, welke ter bekrachtiging daarvan toch wel graag vooraanstaande personen zullen hebben uitgenodigd (waarbij het overigens goed mogelijk is dat in een deel van de gevallen de Vriesen als belanghebbenden of anderszins bij de handeling betrokken zijn geweest, zonder dat dit uit de tekst valt op te maken). Gerard de Vries zien we al op 12 oktober 1272 als enige bij name genoemde lekengetuige in een oorkonde van de proost en aartsdiaken van Sint Pieter voor hetzelfde kapittel⁶². Op 18 november 1279 bezegelt hij een oorkonde van Dirk Lam voor Sint Marie; hij heeft dan dus een eigen

59 Over de woonomstandigheden erin schrijft Temminck Groll, *Middeleeuwse stenen huizen*, vol inlevingsvermogen: 'Men kan zich moeilijk indenken, hoe geleefd werd in deze diepe, schaars verlichte ruimten; men stelle zich de ruim 1500 m³ grote beneden zaal voor in de winter, met gesloten luiken en rokend vuur! Op de verdiepingen kwamen waarschijnlijk wel houten schotwerken voor'.

60 Aldus Temminck Groll, echter zonder nadere argumentatie. Eveneens zonder opgaaf van redenen is de mededeling in Dolfin, *Utrecht: de huizen binnen de singels*, II, 384, dat het huis mogelijk nog uit het tweede kwart van de dertiende eeuw stamt.

61 S. Muller Fz., *Oude huizen te Utrecht* (Utrecht, 1911)13, acht het waarschijnlijk dat Lambert de Vries het huis heeft gebouwd, en noemt in verband daarmee de gelijkens van de voorgevel met de hofzaal van Floris V in Den Haag (gebouwd rond 1290), hoewel hij in dezelfde zin meldt dat de gevel herinnert aan die van het Tempelhaus te Keulen, daterend van rond 1200 (intussen niet onmogelijk, gezien de eerder genoemde intensieve handelscontacten tussen Utrecht en Keulen in de dertiende eeuw). Struijck, *Utrecht door de eeuwen heen*, 61, meldt zonder argumenten of bronnen dat Lambert de Vries 'in deze tijd' (dat wil zeggen rond 1278) Fresenburg heeft gebouwd.

62 OSU, IV, no. 1834.

zegel, met als wapen drie klimmende gekroonde leeuwen⁶³. Zowel getuige als medezegelbaar is hij op 21 februari 1289 in een oorkonde van Adolf van Waldeck, proost en aartsdiaken van de dom, voor de Utrechtse burger en schepen Herman Teutelart⁶⁴.

Ook Lambert had een eigen zegel, voor het eerst vermeld op 5 oktober 1288; als zijn wapen voert hij eveneens drie klimmende leeuwen, maar dan ongekroond⁶⁵. Pas op 7 mei 1293 zien we hem voor het eerst handelend in een oorkonde van een derde, en wel als een van de vele vooraanstaande borgen in het verdrag tussen graaf Floris V en bisschop Jan van Sierck⁶⁶. Op 15 november 1294 onderwerpt Otto van Buren een geschil tussen hem en het kapittel van Sint Pieter over Malsen aan dezelfde bisschop, waarbij Lambert de Vries optreedt als een van de personen die garant staan voor de naleving van de uitspraak; wanneer deze uitspraak op 14 februari 1295 volgt is Lambert de enige borg voor Otto, terwijl hij ook in de getuigenlijst figureert⁶⁷. Hij fungeert voorts als medezegelende getuige, samen met vier geestelijken en nog een leek, in een oorkonde van Pieter, kanunnik van Oudmunster, en Filips Janszoon van Duivenvoorde, uitgevaardigd op 6 april 1297, en als medezegelbaar in een oorkonde van 17 juni van dat jaar, wanneer Allard van Buren zich onderwerpt aan graaf Jan I van Holland⁶⁸.

In de bovenstaande opsomming valt op dat Lambert de Vries nogal eens optreedt in de akten van Otto heer van Buren en diens zoon Allard; omgekeerd was Otto van Buren medezegelbaar in de hierboven meermaals genoemde oorkonde van De Vries van 5 oktober 1288. Deze contacten tussen de Utrechtse burger en dit adellijke geslacht zijn natuurlijk niet verwonderlijk gezien het feit dat Lamberts dochter was gehuwd met Allard van Buren, en deze medebezelingen over en weer geven eens te meer aan dat de twee partijen min of meer op voet van gelijkheid met elkaar omgingen. Ook het gezamenlijke optreden van Lambert en Allard als geldschieters voor bisschop Gwijde van Utrecht in 1302 en 1303 wijst op nauwe betrekkingen tussen de families.

Dat het aanzien van de familie De Vries toenam blijkt uit de door hen gesloten huwelijken. We zagen al dat alle ons bekende kinderen van Gerard en Lambert binnen de adel waren getrouwd: Lambert zelf met een dochter van Willem van Puiflijk⁶⁹, Jutte met Gerard van Raaphorst (dit laatste geval is des te opmerkelijker omdat bij

63 *Ibidem*, no. 2016; voor het zegel zie [H. Brugmans en K. Heeringa], *Corpus sigillorum Neerlandicorum. De Nederlandsche zegels tot 1300 afgebeeld en beschreven in opdracht en onder toezicht van de Nederlandsche Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam* (2 dln., 3 bdn.; 's-Gravenhage, 1937-1940) no. 852.

64 *OSU*, IV, no. 2368.

65 *Ibidem*, no. 2353. Voor het zegel zie *Corpus Sigillorum*, no. 849; later veranderde hij zijn zegelstempel minstens vier maal (*ibidem*, nos. 850, 851 en *RAU*, Dom, no. 2843, aan oorkonden van 16 februari 1304 en 12 maart 1309), steeds met handhaving van zijn wapen.

66 *OW*, V, no. 2587.

67 *Ibidem*, no. 2658 respectievelijk no. 2669.

68 *Ibidem*, no. 2812 respectievelijk *CMT*, I-4, no. 1613b.

69 In de oorkonden van 1 en 5 oktober 1288 (*OSU*, IV, nos. 2352, 2353) betiteld als 'viro nobili et honesto Wilhelmo de Puflike, militi'.

huwelijken tussen sociaal ongelijke partners het gewoonlijk de adellijke vrouwen waren die beneden hun stand trouwden⁷⁰), en Lamberts dochters met Allard van Buren en Arnout van den Veen. Nu stamde Elisabeth van Puiflijk, waar Lambert zelf mee trouwde, nog uit een vrij onaanzienlijke familie⁷¹, evenals zijn schoonzoon Arnout van den Veen, maar dat kan niet worden gezegd van Allard van Buren, de echtgenoot van zijn oudste dochter. Allard was de stamhouder van een zeer voornaam en rijk geslacht, dat in die tijd een belangrijke politieke rol speelde, als een niet te onderschatten tegenpartij van zowel de graven van Holland en Gelre als van de bisschop van Utrecht. De Van Bürens zelf trouwden meestal binnen hun eigen stand, en zo werd het nageslacht van Lambert de Vries verder in de adellijke kringen opgenomen: zijn kleinkinderen Otto, Lambert en Johanna van Buren waren in de echt verbonden met respectievelijk een bastaarddochter van de graaf van Holland, met een Van Malburg, en met een Cocq van Waardenburg⁷².

Het streven van de familie De Vries naar maatschappelijke gelijkwaardigheid met de adel werd in 1292 bekroond met de verheffing door Floris V van Lambert in de ridderschap. Voor zover mij bekend was hij daarmee de eerste burger in de noordelijke Nederlanden die deze waardigheid te beurt viel. Al eerder, op 4 maart 1290, noemt de graaf hem 'onse knape', en in een akte van 6 april 1291 gebeurt dit nog eens. Vóór 22 april 1292 tenslotte heeft de vorst zijn knape tot ridder geslagen, want in een oorkonde van die datum wordt hij omschreven als 'haren Lambrechte den Vriese van Vtrecht riddre'⁷³.

De reden voor deze verheffing van De Vries tot de ridderschap ligt, gezien de omstandigheden waarin dit gebeurde, nogal voor de hand. De oorkonden waarin de genoemde vermeldingen worden aangetroffen zijn namelijk dezelfde als de drie hierboven besproken schuldbekentenissen van Floris V jegens Lambert de Vries, waarin de laatste optreedt als borg en geldschieter voor de graaf, en wel voor exceptioneel hoge bedragen. Het lijkt nu het meest waarschijnlijk dat in de loop van de onderhandelingen, die aan deze transacties voorafgingen, de stapsgewijze verheffing tot het ridderschap door De Vries zal zijn bedongen. De graaf had het geld natuurlijk dringend nodig en gaf daarom toe, hoewel hij wel niet van harte met de gang van zaken zal hebben ingestemd. Voor de adel van den bloede, waartoe Floris zelf tenslotte ook behoorde, zal de verheffing van een burger tot ridder een doorn in het oog zijn geweest. Anderzijds kan bij Floris' besluitvorming de overweging een rol hebben gespeeld dat slechts zijn opperheer, de Duitse koning, de bevoegdheid bezat tot het verheffen van niet-edelen in de ridderschap, en dat usurpatie van dit koninklijke recht zijn prestige ten goede zou komen; hij kon tenslotte niet achterblijven bij de Vlaamse graaf Gwijde van Dampierre, die al rond 1280 rijke burgers tot ridder had geslagen⁷⁴.

70 J. M. van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen, 1962) 185-191.

71 *Ibidem*, 351.

72 *Europäische Stammtafeln*, VIII, Tafel 48.

73 *CMT*, 1-3, nos. 1009, 1139, 1154, de eerste twee met andere datering (zie hierboven noot 38). Hoe de verheffing tot knape formeel in zijn werk is gegaan en of dat met een bepaalde ceremonie gepaard ging, zoals bij de ridderslag, is onduidelijk.

74 Van Winter, 'Adel, ministerialiteit en ridderschap', 142.

Hoe dit ook zij, Lambert de Vries was nu formeel in de hoogste sociale laag opgenomen. Voortaan zal hij in oorkonden 'heer' worden genoemd en zal hij samen met de ridders worden opgesomd, weliswaar als laatste in de rij, maar vóór de adellijke knapen⁷⁵.

Het aanzien van Lambert de Vries zal nog meer zijn gestegen door het feit dat hij ministeriaal van de Utrechtse bisschop moet zijn geworden. Hierboven is al melding gemaakt van de opdracht in 1321 door Lamberts dochter Aleid van het goed Herbertskop aan de bisschop. Het is waarschijnlijk dat De Vries dit goed, met gerecht, tijns en tiende, heeft gekocht van de familie Van Overdevecht. Aangezien dit een dienstgoed was van de Utrechtse bisschop moet hij derhalve vóór die transactie tot de stand van diens ministerialen zijn toegelaten⁷⁶.

Overigens bracht deze stijging op de maatschappelijke ladder voor Lambert de Vries ook verplichtingen met zich mee. Zo schonk hij op 16 september 1295, samen met de domkanunnik Jan van Westende, £ 20 Utrechts tot dotatie van een half altaar in de dom⁷⁷. Op 17 februari 1304 ontving een altaar in dezelfde kerk van hem een rente van £ 10, op te brengen uit zijn land in Wulven⁷⁸.

DE POLITIEKE ROL VAN LAMBERT DE VRIES: WACHTEN OP DE MACHT, 1278-1294

Op het toneel van de Utrechtse politiek waren ingrijpende veranderingen voorafgegaan aan het verschijnen daarop van Gerard de Vries, de vader van Lambert. In 1274 had in de stad een gewelddadige omwenteling plaats. Tijdens een algemene beroering in Holland en het Nedersticht, gevolg van een opstand van de Kennemer boeren in dat jaar, werd in de stad de macht gegrepen door een deel van de burgerij, aangevoerd door de ambachtsgilden⁷⁹. De Utrechtse kerkvorst, de zwakke elect Jan van Nassau, werd verjaagd, en met hem een deel van het patriciaat. Deze machtsgreep werd gesteund door de Hollandse graaf Floris V. In 1276 slaagde Zweder van Beusichem erin om de stad voor de bisschop te heroveren, en het bewind ging althans gedeeltelijk over in nieuwe handen. Dit is duidelijk te zien aan de namen van de schepenen. Van het zevental dat in 1275 zitting had in het college blijken er op 15 november 1277 nog slechts vier in functie, terwijl de drie verdwenen leden zijn vervangen door zeven nieuwelingen; een van hen is Gerard de Vries, die meteen als eerste schepen optreedt⁸⁰.

75 Zie bijvoorbeeld *OSU*, V, no. 2587.

76 Van Winter en Buitelaar, 'Stad en veen in Utrecht', 26, 32.

77 *OSU*, V, no. 2705.

78 *RAU*, Dom, no. 2843.

79 Over deze episode zie Oppermann, 'Stadt und Stift Utrecht', II, 215-229, alwaar de chronologie van de gebeurtenissen is vastgesteld, alsmede Niermeyer, 'Het Sticht Utrecht en het graafschap Holland', 289-291, en Hugenholtz, *Floris V*, 63-64.

80 *OSU*, IV, nos. 1888, 1896, 1954. Vande vier overgebleven ambtsdragers van vóór de herovering zijn de drie laagstgeplaatsten gehandhaafd, samen met hun voormalige aanvoerder Lubbert van Hoogstraat, die nu naar de vijfde positie is teruggezet. Johannes de Beke, *Chronographia*, H. Bruch, ed. ('s-Gravenhage, 1973) 223, zegt dat na de verovering van de stad door Zweder van Beusichem de oude schepenen weer aan

Tegelijk is ook de schout vervangen: Dirk Vrenken had de plaats ingenomen van de niet nader omschreven Arnout die in 1275 nog in functie was. In de twee volgende jaren worden de vier schepenen van vóór 1276 weggezuiverd: op 13 oktober 1279 wordt voor de laatste maal een van de oudgedienden vermeld⁸¹. Daarna trad op het stedelijke politieke toneel een lange periode van rust in, althans wat de verhoudingen tussen de burgers onderling betreft. Tot in 1294 bleef de personele bezetting van de schepenbank zeer stabiel: de schepenen behielden hun functie voor het leven, en bij hun verdwijnen werden zij opgevolgd door nieuwelingen, afkomstig uit dezelfde kring van namen, die hun carrière als laagstgeplaatsten in het college moesten beginnen. Al die tijd bleef Gerard de Vries de eerste schepen, en traden leden van de familie Vrenken op als schout⁸².

Het is niet geheel duidelijk waarom op 28 augustus 1278 enkele van de meest vooraanstaande zittende schepenen zich samen met enige andere Utrechtse burgers aansluiten bij de edelen Zweder van Zuilen, Zweder van Beusichem en Willem van Rijswijk, welke in een geheim verdrag de stad uitleveren aan Floris V⁸³. Een coup tegen de schepenen die niet bij deze actie betrokken waren kan dit niet zijn geweest: dezen bleven immers gewoon in functie, ook toen kort daarop Utrecht daadwerkelijk in handen was gevallen van de Hollandse graaf. Volgens Beke was een gedeelte van de in 1276 verdreven opstandelingen heimelijk teruggekeerd, waardoor de strijd weer oplaaide. Waarschijnlijk werd dus heimelijk de hulp van Floris ingeroepen om de oude orde definitief te herstellen⁸⁴.

Hoe het ook zij, het is bij deze gelegenheid dat Lambert de Vries voor het eerst het politieke toneel betreedt. Blijkbaar had hij toen al een dusdanig prestige verworven dat hij waardig bevonden werd om in de selecte kring van de Utrechtse samenzweerders te worden opgenomen, zij het nog op een bescheiden plaats, als voorlaatste in de rij. Toch zullen wij nog jarenlang weinig horen van een rol van hem in de stedelijke politiek. Immers, zolang zijn vader Gerard, vanzelfsprekend de almachtige *pater familias* van het geslacht De Vries, de stadsregering aanvoerde kon de zoon weinig

de macht kwamen. Als dat inderdaad het geval is geweest zou Gerard de Vries al vóór 1274 geruime tijd schepen kunnen zijn geweest. Uit de documentaire bronnen kan dit niet worden bevestigd; in de vroegste lijst van schepenen van vóór 1274, daterend uit 1260 (*OSU*, III, no. 1525) wordt de bank in ieder geval bezet door andere personen dan in 1277, en bij een vermelding van Gerard in 1272 wordt hij slechts 'burger van Utrecht' genoemd (*OSU*, IV, no. 1834).

81 *OSU*, IV, nos. 1965, 2009.

82 Zie *OSU*, IV, nos. 2082, 2165, 2169, 2198, 2264, 2268, 2355, 2368, 2387, 2403, 2426, 2429; V, nos. 2499, 2577, 2652, 2656; S. Muller Fz., *De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*, [III], Inleiding (4 dln., 3 bdn.; 's-Gravenhage, 1883-1885) 20-21.

83 *OSU*, IV, no. 1983. De Utrechtse samenzweerders zijn Gerard de Vries, Tiedeman Vrenken, Herman Ameldisz., Krien, Frederik Zoudenbalg, Jacob Frederiksz., Lambert de Vries en Jacob Jacobsz.

84 Beke, *Chronographia*, 223-224. Hier wordt ook meegedeeld hoe de Hollanders, nadat ze onder aanvoering van Nicolaas van Cats Utrecht hadden veroverd, de orde herstelden: 1400 burgers zouden toen zijn verbannen. De inname van de stad moet vóór 5 september 1278 hebben plaatsgevonden, want dan wordt een verbond gesloten tussen Floris en de stad, bij welke gelegenheid enkele van de samenzweerders, onder wie Gerard de Vries, worden genoemd als raadgevers van de graafen als behartigers van de Utrechtse belangen in Holland (*OSU*, IV, nos. 1985, 1986).

meer doen dan zijn tijd afwachten, en intussen proberen zijn rijkdom en aanzien te vergroten; dat dit hem is gelukt bewijzen zijn transacties met Floris V en zijn verheffing in de ridderschap, en het feit dat hij op 7 mei 1293 één van de aanzienlijken is die optreden als borg van het verdrag tussen de Hollandse graaf en bisschop Jan van Sierck⁸⁵. Dat alles wijst erop dat Lambert de Vries werd gedreven door een niet geringe eerezucht, en het ligt voor de hand te veronderstellen dat hij popelde om, in navolging van zijn vader, tevens een prominente rol te kunnen spelen in de Utrechtse politiek. Wanneer we bedenken dat hij, waarschijnlijk rond 1250 geboren, in 1293 een voor middeleeuwse begrippen al gevorderde leeftijd moet hebben bereikt, is het duidelijk dat zijn ambities wel zeer lang zijn gefrustreerd.

Lamberts kans lijkt het jaar daarop te komen. Nog op 1 september 1293 is Gerard de Vries de eerste schepen van Utrecht⁸⁶, maar bij de volgende gelegenheid dat de namen van het schepencollege in een oorkonde worden genoemd, op 15 oktober 1294, blijkt Lambert de plaats van zijn vader te hebben ingenomen: zonder als gebruikelijk achteraan in de rij te hoeven aansluiten is hij meteen de eerste schepen. We zien in deze oorkonde ook een nieuwe schout in de persoon van Herman van Velde, gekomen in de plaats van een lid van de familie Vrenken⁸⁷. Echter, elf dagen na deze vermelding van Lambert de Vries als eerste schepen, op 26 oktober, blijkt zijn vader weer die positie te bekleden⁸⁸! Daarna vernemen we een tijdlang geen namen van schepenen, maar in een oorkonde van 16 september 1295 noemt Lambert zich weer schepen van Utrecht⁸⁹. Gerard de Vries wordt op 28 oktober 1294 voor het laatst vermeld⁹⁰, en zal niet lang nadien wel zijn overleden, dus we mogen aannemen dat de macht dan definitief op de zoon is overgegaan.

Wat zich in het najaar van 1294 nu precies heeft afgespeeld zal wel altijd onopgehelderd blijven. Dat Gerard zijn leidende positie in de Utrechtse politiek vrijwillig aan Lambert heeft overgedragen, vanwege zijn zeer gevorderde leeftijd — naar alle waarschijnlijkheid was hij toen in de zeventig —, of noodgedwongen vanwege een ernstige ziekte, is niet goed voorstelbaar, gezien zijn heroptreden kort daarna. Het is derhalve niet onmogelijk dat de zoon heeft getracht de vader aan de kant te schuiven, welke poging dan al snel is mislukt. Het karakter van Lambert der Vries verzet zich in ieder geval niet tegen deze hypothese: hierboven is er al op gewezen dat hij vermoedelijk een ambitieus man was, die lang in de schaduw van zijn vader heeft moeten leven, en hierna zullen we nog enkele staaltjes meemaken van zijn neiging om met onbesuisde acties zijn doel te bereiken. Bovendien zou het feit dat tegelijk Herman

85 *OSU*, V, no. 2587.

86 *Ibidem*, no. 2598.

87 *Ibidem*, no. 2652.

88 *Ibidem*, no. 2656.

89 *Ibidem*, no. 2705. In J. vande Water, ed., *Groot Placaatboek vervattende alle de placaten... der stad Utrecht...* (3 dln.; Utrecht 1729) III, 147, worden lijsten gegeven van schepenen en raden van Utrecht. Onder het jaar 1295 wordt hierin inderdaad Lambert de Vries opgenoemd als eerste schepen. Aangezien het echter in vele gevallen niet duidelijk is hoe Vande Water aan zijn gegevens is gekomen, moeten deze lijsten met de nodige terughoudendheid worden gebruikt.

90 *CMT*, I-3, no. 1368a.

van den Velde aantreedt als schout kunnen wijzen op een politieke manoeuvre van De Vries met enkele medestanders: Van den Velde vinden we in de volgende jaren als een aanhanger van De Vries, terwijl de afgezette schout Gerard Vrenken zich later in het hem vijandige kamp zal blijken te bevinden⁹¹.

VERLIES VAN DE MACHT, 1295-1303

Hoe het ook zij, Lambert de Vries was in september 1295 definitief schepen van Utrecht. Op 1 februari van het volgende jaar treedt hij samen met vier Stichtse edelen en drie collega-schepenen, Jacob van Lichtenberg, Herman Teutelart en Gijsbert Pellencussen, op als getuige in een oorkonde van bisschop Willem Berthout⁹². Op 14 juni 1297 vinden we heer Lambert de Vries, ridder, genoemd als eerste schepen⁹³. Hij lijkt net als zijn vader een mooie politieke toekomst tegemoet te gaan. Al in eind 1298 echter gaat het mis.

In het kader van de weer eens opgelaaide chronische strijd tussen stad en bisschop klagen op 4 november van dat jaar schepenen, raden en gemeente van Utrecht bij de paus over het gedrag van Willem Berthout⁹⁴. Het blijkt dat tussen deze en zijn onderdanen een conflict is gerezen over volgens de Utrechtenaren onrechtmatige financiële eisen van hun vorst, waarschijnlijk een gevolg van geldgebrek van de laatste vanwege de oorlog tegen graaf Jan I van Holland, waarin hij sedert juli van dat jaar was betrokken. Het conflict tussen de bisschop en de stad was zodanig geëscaleerd dat de

91 De zojuist genoemde laatste vermelding van Gerard de Vries, kort na de gebeurtenissen van september, betreft een schuldbekentenis van Gijsbert van Amstel jegens hem en zijn zoon. Dit gezamenlijk optreden wijst weer niet op een verwijdering tussen beide mannen, tenzij we aannemen dat Gerard naar aanleiding van het voorgevallene zijn zoon onder curatele heeft gesteld. Hierboven werd er namelijk al op gewezen dat dezelfde lening waarschijnlijk al eerder, in juni van hetzelfde jaar, was beoorkond, bij welke gelegenheid Lambert de Vries nog de enige crediteur van Van Amstel was. Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 64, denkt de wisselingen van de wacht te verklaren uit een verandering van de politiek van het stadsbestuur: in 1294 zocht het 'Vlaams georiënteerde deel van het koopmanspatriciaat', aangevoerd door Lambert de Vries, de confrontatie met de bisschop, maar na een door graaf Jan I van Holland op 25 oktober van dat jaar gedane uitspraak in deze twist (*OSU*, V, no. 2654) was een dag later De Vries als schepen vervangen door zijn vader; het feit dat hij in 1295 weer als schepen optreedt wijst dan op een hernieuwde strijd tussen de partijen. Over de door deze auteur geponeerde ideologische politiek-economische tweedeling zie hierna; los daarvan is er niets dat erop wijst dat vader en zoon De Vries zich in twee elkaar bestrijdende politieke kampen zouden hebben bevonden.

92 *OSU*, V, no. 2803; zie ook Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 80-81.

93 *OSU*, V, no. 2822.

94 *Ibidem*, no. 2900. De gebeurtenissen in 1298 worden uitvoerig beschreven in Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 87-90. Bij diens opvatting dat de strijd tussen stad en bisschop in de eerste plaats een confrontatie was tussen twee verschillende economische opvattingen (*ibidem*, 90) kan echter een vraagteken worden geplaatst. De veronderstelling van Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, 64, als zou in 1298 het conflict tussen bisschop en stad een afgeleide zijn van de strijd tussen Lambert de Vries en Jacob van Lichtenberg, van welke de laatste in juni van dat jaar een verdrag met de graaf van Holland zou hebben gesloten om in de daarna weer opgelaaide Stichts-Hollandse oorlog partij te kiezen tegen de bisschop, vindt geen steun in de bronnen (zie *OSU*, V, no. 2877). Bovendien was er in 1298 nog geen sprake van een strijd tussen De Vries en Lichtenberg (zie hierna).

partijen elkaar gewapenderhand bestreden. De bisschop probeerde de handel van en naar de stad lam te leggen, en liet de kasteleins van zijn strategisch gelegen burchten Vreeland en Ter Horst de kooplieden beroven en gevangen zetten. In dit geschil hadden enkele burgers de kant van de bisschop gekozen. Hun was de grond blijkbaar te heet onder de voeten geworden, want ze waren heimelijk uit de stad geweken. Twee van deze partijgangers worden genoemd: Lambert de Vries en de schout Herman van den Velde. De laatste was aanvankelijk gevangen genomen en had een bekentenis afgelegd over een tegen de stad op touw gezette samenzwering, maar daarna was hij er alsnog in geslaagd de benen te nemen. Of er eind 1298 inderdaad sprake was van een complot van de bisschop en enkele medestanders om zich van de stad meester te maken, of dat dit slechts een verdachtmaking door de burgers was ter versterking van de eigen positie, weten we niet. In ieder geval heeft Lambert de Vries in het conflict tegen het grootste deel van zijn medeburgers in de zijde van de bisschop gekozen, en een mogelijk motief daarvoor ligt voor de hand: we zagen dat Willem Berthout bij hem voor een zeer groot bedrag in het krijt stond, en een eventuele nederlaag van de bisschop zou derhalve voor hem nadelige financiële consequenties hebben gehad. Anderzijds waren er in de stad meer crediteuren van de bisschop⁹⁵, en dezen kozen in de nu volgende oorlog wel degelijk partij tegen hem, misschien omdat de door Willem Berthout ingestelde blokkade van Utrecht voor deze kooplieden onacceptabel was. Mogelijk ook hebben bij dit alles familiebanden een rol gespeeld: Lamberts schoonzoon Allard van Buren bevond zich in het kamp van de bisschop, en werd als kastelein van Ter Horst door de Utrechtenaren zelfs hun grootste vijand genoemd.

De strijd tussen bisschop en stad sleepte zich jarenlang voort; over de precieze toedracht ervan is weinig bekend. De kerkvorst sprak over de opstandelingen het interdict uit, maar die lieten zich daardoor niet van de wijs brengen. Na het verdwijnen van Lambert de Vries viel de leidende positie in de stedelijke politiek toe aan Jacob van Lichtenberg. Dit blijkt uit een aantal zaken. Zo liep de financiële ondersteuning van de Utrechtenaren door graaf Jan I van Holland via deze patriciër⁹⁶, en toen de burgers er in 1299 in waren geslaagd om de bisschop gevangen te nemen werd hij een jaar lang in verzekerde bewaring gehouden in het huis Lichtenberg. Inderdaad wordt op 4 november 1300 Jacob van Lichtenberg genoemd als de eerste van de zittende schepenen⁹⁷, terwijl de nieuwe schout, Frederik van Rodenburg, waarschijnlijk een bloedverwant en zeker een partijganger van hem is⁹⁸. Over een actieve rol van Lambert de Vries in deze periode is ons intussen niets bekend. Aangezien hij zijn dagen als

95 Zo leende de bisschop op 2 oktober 1297 £ 2.300 Utrechts van Jacob van Lichtenberg (*OSU*, V, no. 2844).

96 Op 13 mei 1299 ontving Jacob van Lichtenberg £ 600 Utrechts van de baljuw van de Hollandse graaf, als bijdrage in de oorlogskosten, op 12 juni nog eens £ 50 Hollands (*OSU*, V, nos. 2924, 2926).

97 *OSU*, V, no. 2990; op 21 april 1301 is hij nog schepen: *ibidem*, no. 3010. Ook bij Beke geldt hij als de aanvoerder van de stedelingen; hij wordt daar burgemeester genoemd.

98 Een in 1304 vermelde Willem van Rodenburg wordt in Johannes de Beke, *Croniken*, H. Bruch, ed. ('s-Gravenhage, 1973) tenminste een broer van Lichtenberg genoemd (zie hierna); Willem en Frederik van Rodenburg behoren in 1304 beiden tot de aanhangers van Lichtenberg (*GAU*, no. 348).

balling moest slijten, afgesneden van zijn politieke en economische machtsbasis, is het ook niet waarschijnlijk dat hij in de positie verkeerde om veel te kunnen uitrichten. Het heeft er bovendien alle schijn van dat hij in zijn steun aan de bisschop zo goed als alleen stond. Zo zien we dat in 1300 zijn medestander Herman van den Velde in de Utrechtse schepenbank zitting heeft, en dus naar de stadspartij is overgelopen⁹⁹. Ook Herman Teutelart, vroeger een partijganger van de familie De Vries¹⁰⁰, vinden we in dat jaar onder de schepenen. De beslissing in de oorlog viel op 4 juli 1301, toen op het slagveld van de Hoge Woerd, ten westen van Utrecht, het bisschoppelijke leger werd verslagen door de opstandelingen, geholpen door de troepen van enkele Hollandse en Stichtse edelen. De ongelukkige Willem Berthout sneuvelde bij dit treffen.

Na deze overwinning van de Hollands-stedelijke partij besteed eind 1301 hun bondgenoot Gwijde van Avesnes, broer van de Hollandse graaf Jan II, de bisschopszetel. Met hem kreeg Utrecht eindelijk weer eens een krachtig bestuurder. Hij slaagde erin de stad weer effectief onder bisschoppelijk gezag te brengen, en hij wist de twee vijandige facties binnen de burgerij, geleid door Jacob van Lichtenberg en Lambert de Vries, te verzoenen, voorlopig althans¹⁰¹. De vroegere medestanders van Willem Berthout konden nu weer naar huis en bezittingen terugkeren en zich weer aan hun zaken gaan wijden. Dat gold ook voor Lambert de Vries: we zagen dat hij in 1302 en 1303 samen met Allard van Buren optrad als geldschietter van de bisschop. Dat De Vries weer in de stedelijke gemeenschap was opgenomen blijkt ook uit zijn al genoemde schenking aan een altaar in de dom in februari 1304.

Van politieke functies werd hij echter uitgesloten. Als medestander van de verslagen bisschop Willem en teruggekeerd banneling verkeerde hij natuurlijk niet in de positie om dienaangaande eisen te kunnen stellen. De overwinnaars, Jacob van Lichtenberg en zijn aanhangers, waren blijkbaar niet van zins hun in 1298 verworven macht op te geven; de bezetting van de schepenbank bleef ongewijzigd¹⁰². Dit moet voor De Vries een bittere pil zijn geweest: zijn hierna te beschrijven heftige optreden in 1304 is slechts te verklaren als een wanhoopsdaad van een man, die in één klap het politieke leiderschap trachtte te heroveren, dat hij en vóór hem zijn vader decennia lang hadden uitgeoefend.

MACHTSGREEP EN DEFINITIEVE ONDERGANG, 1304-1310

Ten gevolge van de wisselvalligheden van de internationale politiek kon Lambert de

99 *OSU*, V, no. 2990; een iets uitgebreidere lijst in Vande Water, *Groot Placaatboek*, III, 147.

100 *OSU*, V, nos. 2516, 2526.

101 *Rijkroniek* van Melis Stoke, W. G. Brill, ed. (2 dln.; Utrecht, 1885) II, 243 (bk. VIII, vs. 1030-1034).

102 Zie in Vande Water, *Groot Placaatboek*, III, 147, de magistraatslijsten voor de jaren 1300 en 1302, waarin De Vries ontbreekt. Inderdaad wordt hij in de oorkonden uit 1302, 1303 en 1304, waarvan de eerste is uitgevaardigd door de bisschop en de andere twee door hem zelf, steeds ridder genoemd en nooit schepen. Wel schepen in de tijd onmiddellijk voorafgaande aan de gebeurtenissen van begin 1304 zijn Jacob van Lichtenberg, Werner Frederiksz. en Gerard Vrenken (*GAU*, no. 348).

Vries nog één maal het initiatief grijpen in de strijd om de macht met Jacob van Lichtenberg. In maart 1304 kwam het weer eens tot een gewapend treffen in het aloude Vlaams-Hollandse conflict. Een Vlaamse troepenmacht viel Zeeland binnen, en bisschop Gwijde snelde met een Utrechts leger zijn broer te hulp. Op 20 maart kwam het op Duiveland tot een veldslag tussen de vijandige troepen, waarbij de Vlamingen een grote overwinning behaalden op de Hollanders en Utrechtenaren. Van de laatste sneuvelden er vele, en grote aantallen raakten in krijgsgevangenschap; onder de laatsten bevond zich ook bisschop Gwijde.

Over de daarop volgende dramatische gebeurtenissen in Utrecht worden we ingelicht door de middelnederlandse vertaling van de kroniek van Jan Beke; in het latijnse origineel staat hierover niets. De anonieme schrijver die rond 1400 de kroniek van Beke vertaalde en aanvulde was naar wordt aangenomen een Utrechenaar¹⁰³, en het is dan ook niet te gewaagd om aan zijn relaas geloof te schenken, ook wat de details daarvan betreft. Juist de ongebruikelijke verraderlijkheid en gewelddadigheid van de voorvallen zorgden ervoor dat dit verhaal een eeuw nadien nog bekend was, al dan niet via een nu verloren gegane met de gebeurtenissen meer contemporaine optekening. In ieder geval blijken de aan de hand van het oorkondenmateriaal te controleren feiten, zoals de namen van de slachtoffers, te kloppen. Voor de consciëntieuze houding van de Utrechtse anonus bij zijn geschiedschrijving pleit voorts het feit dat hij voor deze passage in ieder geval één oude bron heeft geraadpleegd, namelijk een oorkonde van 24 juni 1310, waaruit hij de namen van de moordenaars, en hun uiteindelijke lot, heeft overgenomen.

Wat nu deelt deze bron ons mee? Nadat de Utrechtse burgers hadden vernomen dat hun bisschop in gevangenschap was geraakt, kwamen de twee rivaliserende geslachten binnen de stad overeen om tot de terugkeer van de kerkvorst de status quo te handhaven: geen van beide zou dus trachten te profiteren van het plotseling wegvallen van het bisschoppelijk gezag, dat tot dan toe immers de partijen in bedwang had weten te houden. Deze belofte werd echter vrijwel onmiddellijk gebroken door Lambert de Vries en zijn medestanders. Op 31 maart 1304, de dinsdag na pasen, sloegen zij toe: zij doodden Gerard Vrenken voor diens eigen huis, en slaagden er vervolgens in om Jacob van Lichtenberg gevangen te nemen en op te sluiten in het huis Fresenburg¹⁰⁴. Daarna grepen zij nog Jacobs broer Willem van Rodenburg, samen met diens zoon en met heer Werner (Frederiksz.); ook dezen werden in het huis van De Vries opgesloten. Daarop werden de gevangenen 's nachts via de achterdeur heimelijk uit het huis gevoerd, naar het Katharijneveld, alwaar Jacob van Lichtenberg en Werner Frederiksz. werden gedood¹⁰⁵.

103 Aldus Bruch in de inleiding van zijn editie van Beke, *Croniken*, ix-x.

104 Beke geeft, wel bij vergissing, 31 maart als de dag dat de Utrechtenaren hoorden van de vangenneming van hun bisschop; de naderhand ingestelde jaarlijkse memoriediensten ter nagedachtenis van de vermoorde patriciërs werden echter op die datum gehouden, en dit zal dus de dag van de aanslag zijn geweest (zie Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 110, noot 1).

105 Beke, *Croniken*, 164-165. De met name genoemde moordenaars waren: heer Lambert de Vries, heer Herman Teutelart, diens zoon Lubbert, Grote Ghise, diens broer Machelem, Willem Amelraet, diens broer Hugo, Gerard van den Veen, Willem Cockaert (broer van Lambert de Vries), Johan Bollaerd, Gerard van

In de literatuur wordt over deze gebeurtenissen steeds gesproken als over 'straatgevechten'. Bij nadere beschouwing lijkt hier echter geen sprake te zijn van — in deze term besloten liggende — ongecontroleerde en misschien ongewilde geweldsuitbarstingen; eerder wijst alles in de richting van een weloverwogen en planmatig uitgevoerde machtsgreep door Lambert de Vries, waarbij zijn doel was gelegen in het heroveren van de controle over de schepenbank. Allereerst heeft hij de schepenen Herman van den Velde en Herman Teutelart, die voor het uitbreken van de burgeroorlog in 1298 al met de familie De Vries waren verbonden, weer in zijn kamp weten te krijgen; zij bevonden zich in het gezelschap dat de moorden pleegde. Vervolgens heeft hij zijn slachtoffers zorgvuldig uitgekozen. Met rust gelaten werden de neutrale schepenen Frederik Zoudenbalch, Gijsbert Pellencussen, Alard Ere en Herman Grauwert, die al vóór het uitbreken van de vijandelijkheden in 1298 schepen waren en gedurende de daarop volgende machtswisselingen onafgebroken in functie bleven, wel doordat ze zich steeds schikten naar de overheersende partij¹⁰⁶. De drie resterende schepenen, te weten de leider van de bank Jacob van Lichtenberg, en Werner Frederiksz. en Gerard Vrenken, beiden pas sinds 1300 in functie en derhalve wel aanhangers van de eerste, werden uitgeschakeld. Ook dat moet volgens plan zijn uitgevoerd, want na de moord op Gerard Vrenken werden de andere twee opgepakt voordat ze gealarmeerd konden worden. Mogelijk is een vierde slachtoffer, schout Frederik van Rodenburg, de dans ontsprongen en is in zijn plaats zijn familielid Willem gevangen genomen. Tenslotte werden Jacob van Lichtenberg en Werner Frederiksz. in koelen bloede vermoord; een poging om dat heimelijk te doen is kennelijk mislukt.

De Lichtenbergers konden dit alles natuurlijk niet over hun kant laten gaan en sloegen terug. Andermaal was de stad het toneel van gewapende strijd tussen de twee facties; Arnout van den Veen, schoonzoon van Lambert de Vries, en Pieter van de Zwaan werden daarbij gedood¹⁰⁷. Maar de tot dan regerende partij, in één klap beroofd van haar leiders, zal te zeer verzwakt zijn geweest om een krachtige vuist te kunnen maken, en heeft waarschijnlijk al snel het onderspit gedolven. Daarbij heeft ongetwijfeld ook de komst van de Vlamingen naar de stad een rol gespeeld. Na hun overwinning in Zeeland waren zij tot diep in Holland doorgestoten, tot aan Haarlem toe, om daarna in oostelijke richting om te buigen. Onder leiding van Gwijde, zoon van de Vlaamse

der Meer, Hein Loef, Coppijn Nyelken (Panielekin), Herman Teutelart (blijkbaar een ander dan de eerder genoemde), Korstiaan Joel en heer Herman van den Velde. Zoals gezegd zijn deze namen overgeschreven uit een oorkonde van 1310 (GAU, no. 357), waarin de schoonzoon van Lambert de Vries, Arnout van den Veen, hoewel die ook tot de moordenaars behoorde (zie GAU, no. 355), niet wordt genoemd. De reden van die ommissie is gelegen in het feit dat hij korte tijd later zelf werd gedood, zodat hij in 1310 niet meer kon worden gestraft vanwege de gepleegde misdaad.

¹⁰⁶ Zoudenbalch wordt als schepen genoemd gedurende de periode 1277-1309, Pellencussen 1294-1310, Ere eveneens 1294-1310 en Grauwert 1297-1307 (de veertiende-eeuwse jaartallen weer uit Vande Water, *Groot Placaatboek*, III, 147).

¹⁰⁷ GAU, no. 348; uitg. S. Muller Fz., ed., 'Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht over het bezit van heerlijke rechten', *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap*, IX (1886) 51-53.

graaf, die volgens de vertaler van Beke wilde profiteren van de tweedracht binnen Utrecht, verschenen zij voor de muren¹⁰⁸. Ze werden inderdaad binnengelaten, want op 20 april sloten schepenen, raad en gilden van Utrecht een bondgenootschap met Gwijde. Daarin werd de Vlamingen vrije toegang tot de stad toegezegd, alsmede stedelijke steun voor de Vlaamse kandidaat voor de vrijgekomen bisschopszetel; de Vlamingen beloofden de stedelingen bij te zullen staan bij al hun moeilijkheden, zowel die binnen als buiten de stad¹⁰⁹. Uit dit verdrag blijkt dat al vóór 20 april de Lichtenbergers waren verdreven uit schepenbank en raad, en dat hun plaatsen waren ingenomen door de Fresingen, die vanaf die tijd immers steeds de Vlaamse zaak toegedaan zouden zijn. De verstandhouding tussen Fresingen en Vlamingen blijkt tevens uit het feit dat Allard van Buren de Vlaamse aanvoerders tijdens hun kortstondig verblijf in Utrecht de benodigde financiële middelen verschafte¹¹⁰. De verwijzing in het verdrag naar moeilijkheden binnen en buiten de stad zal dan ook betrekking hebben op de strijd met de Lichtenbergers. Deze laatsten werden nu, wellicht met hulp van de Vlamingen, definitief verslagen, want enkele dagen later, op 27 april, werd door schepenen, raad en oudermannen van de gilden een vrede afgekondigd waarin de nederlaag van de Lichtenbergers werd bezegeld. In dat stuk werd namelijk bepaald dat alle sedert de moord op de drie patriciërs gedode personen ongewroken zouden blijven — de Lichtenbergers moesten zich derhalve neerleggen bij de situatie —, en voorts leren we de namen van drie nieuwe schepenen: Lambert de Vries, Herman Teutelart en Herman van Velde¹¹¹. De Vries heeft zich dus onmiddellijk na het slagen van zijn machtsgreep met zijn medestanders in de schepenbank laten installeren; in de kort daarop uitgevaardigde gildenbrief, waarin de namen van alle schepenen worden opgesomd, zien we dat hij is hersteld in zijn oude positie van eerste schepen¹¹².

Zoals gezegd werden de vrede en het verdrag met de Vlamingen uitgevaardigd door schepenen, raad en oudermannen van de gilden van Utrecht. Het optreden van de laatstgenoemden is opmerkelijk. De ambachtsgilden hadden tot dan toe geen zeggenschap in de door de patricische families beheerste stadsregering; alleen in tijden dat het machtsevenwicht verstoord raakte konden ze kortstondig politieke invloed uitoefenen. Dat was gebeurd in 1274, en ook nu grepen ze hun kans, ditmaal echter met een meer duurzaam resultaat dan toen. Blijkbaar was de positie van De Vries in hoge mate afhankelijk van de steun van de gilden, want hij moest aan hen belangrijke concessies doen, ten gevolge waarvan zij formeel medezeggenschap kregen in het stadsbestuur. Op 8 mei 1304 namelijk vaardigden de gilden hun bekende brief uit, waarin zij vaststellen hoe de benoemingen en bevoegdheden van de Utrechtse schepen- en raadscolleges voortaan geregeld zullen zijn; zij zelf krijgen daarbij inspraak, terwijl de macht van de schepenen wordt ingeperkt. Zo mochten de zittende schepenen voor de tijd van hun leven in functie blijven, maar hun opvolgers zouden telkens voor de tijd

108 Beke, *Croniken*, 165.

109 GAU, no. 347; Berkelbach, *Regesten bisschoppen Utrecht*, no. 47.

110 Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 113, noot 1.

111 GAU, no. 348.

112 GAU, no. 28, f. 94v-96r; uitg. Van Mieris, *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland...* (4 dln.; Leiden, 1753-1756) II, 39-40.

van één jaar door de raad worden benoemd; aanvulling van de bank door coöptatie, zoals tot dan gebruikelijk, werd dus afgeschaft. De raad op haar beurt zou worden gekozen door de oudermannen van de gilden. Al eerder is opgemerkt dat het geen toeval zal zijn dat deze machtsgreep van de gilden zijn beslag kreeg op een tijdstip dat de stad werd beheerst door de Vlamingen: in de Vlaamse steden hadden de burgerij en de gilden juist in 1302, bij de Guldensporenslag, een grote overwinning behaald op hun voormalige regeerders uit het patriciaat en op de Fransen ¹¹³.

De Vlamingen bleven niet lang in Utrecht. Op 10 augustus 1304 leden zij een gevoelige nederlaag tegen een gecombineerde Hollands-Franse troepenmacht in een grote zeeslag bij Zierikzee. Toen na die overwinning de Hollanders naar Utrecht optrokken verlieten de Vlamingen overhaast de stad; het was bij die aftocht dat op 15 augustus hun aanvoerder Jan van Renesse, de held van de Guldensporenslag, jammerlijk in de Lek verdrong. Deze gebeurtenissen hadden geen invloed op de politieke toestand in Utrecht; de Fresingen bleven daaraan de macht. Op 17 februari 1305 werd op verzoek van de stad door de gardiaan van de minderbroeders een vidimus uitgevaardigd van het verbond met de Vlamingen, en op 10 maart een vidimus van de stadsvrede-oorkonde, uitgevaardigd door dezelfde oorkonders van 1304 ¹¹⁴.

Waarschijnlijk kort nadat zij op 27 april 1304 het onderspit hadden gedolven waren de Lichtenbergers uit de stad geweken en hadden de gewapende strijd hervat, nu buiten de muren. Omdat de Fresingen zich met de Vlamingen hadden verbonden belandden de Lichtenbergers vanzelf in het kamp van de Hollandse graaf en van de nog gevangen bisschop Gwijde. Aanvankelijk van meer belang zal de steun zijn geweest die zij kregen van een aantal Stichtse edelen, onder wie Hubert van Vianen, vanuit wiens stad zij opereerden. Zoals bisschop Willem in 1298 had gedaan probeerden ook zij Utrecht te treffen door middel van een economische blokkade. Wanneer de stedelingen deze trachtten te doorbreken kwam het tot regelrechte veldslagen. Op 10 november 1304 raakte op het Rintveld een groep Utrechtenaren, die op proviand waren uitgestuurd, slaags met Jacob van Lichtenberg, de zoon van de vermoorde patriciër, en diens bondgenoten en medestanders, nadat die de stedelingen vanaf Amersfoort hadden achtervolgd. Van een andere schermutseling horen we op 13 januari daaropvolgend, toen een groot deel van de Utrechtse burgers naar Oudewater was gegaan om proviand en andere koopwaar naar de stad te vervoeren, waarbij het bij de brug bij Jutphaas tot een treffen kwam. Beide malen behaalden de Utrechtenaren de overwinning ¹¹⁵. De

113 Niermeyer, 'Het Sticht Utrecht en het graafschap Holland', 304.

114 GAU, nos. 347, 348.

115 Beke, *Croniken*, 168-169; deze passage ontbreekt in het latijnse origineel. De vermeenderaar van Beke moet welhaast een chronologische vergissing hebben gemaakt wanneer hij schrijft dat in 1305 Jacob van Lichtenberg uit de stad werd gezet, waarna op 10 november van dat jaar de slag op het Rintveld plaatsvond en op 13 januari 1306 het treffen bij Jutphaas. Een en ander klopt niet goed met de gegevens uit de oorkonden: op 26 april 1305 werd tussen de strijdende partijen een bestand gesloten, en op 14 november van dat jaar sloot bisschop Gwijde vrede met de stad (zie hierna). Deze discrepantie wordt het simpelst opgelost wanneer we aannemen dat de auteur zich bij dit alles één jaar heeft vergist. Overigens overkwam hem dit wel vaker: voor een ander voorbeeld zie C. A. Rutgers, *Jan van Arkel, bisschop van Utrecht* (Groningen, 1970) 134-135.

burgeroorlog werd met grote heftigheid gevoerd, want bij deze en andere gevechten — op Trechter Weide, te Beusichem en te Nieuwervaart — sneuvelden tientallen personen; in de zoenakte van 1307 worden er al 58 bij name genoemd ¹¹⁶. Ook onschuldige slachtoffers waren te betreuren, zoals 'dat kint dat versmoerde in Loef Scaden huis, als men dat barnde'. Voorts waren de gewonden, de beroofde en gevangen genomen personen zo talrijk, en was de schade door brandstichtingen zo groot, dat voor die misdaden een aparte zoen getroffen zou worden.

Na een jaar begon men de oorlog aan beide kanten blijkbaar moe te worden, want op 26 april 1305 werd een bestand gesloten tussen Jacob van Lichtenberg en een aantal Stichtse edelen enerzijds en de stad Utrecht anderzijds ¹¹⁷. In het bestand, dat geldig was tot 10 juni daaropvolgend, kwam men overeen om kooplieden en boeren ongemoeid te laten, terwijl slechts tussen twee elkaar toevallig tegen het lijf lopende vijanden strijd mocht worden gevoerd. Door beide partijen mocht het bestand eenzijdig worden opgezegd wanneer hun buitenlandse bondgenoten hulptroepen naar het Sticht zouden zenden. Dezen waren echter zelf druk doende de oorlog te beëindigen. Op 2 augustus 1305 sloten de hertog van Brabant en de graaf van Vlaanderen een wapenstilstand met de graaf van Holland, waarbij onder andere werd overeengekomen dat de wederzijdse krijgsgevangenen, onder welke zich nog steeds bisschop Gwijde van Utrecht bevond, zouden worden geruild ¹¹⁸.

Gwijde zal na zijn vrijlating onmiddellijk naar het Sticht zijn getrokken om te proberen de stad weer onder controle te krijgen. Het is waarschijnlijk dat de Hollanders, die hun handen nu weer vrij hadden, hem daarbij actief hebben gesteund, terwijl hij ook de Lichtenbergse partij en de met deze verbonden Stichtse edelen aan zijn zijde zal hebben gevonden. De nu wel zeer geïsoleerde Fresingen zochten het tij te keren door nog een keer aan te kloppen bij de Vlamingen. Dezen beloofden, samen met de hertog van Brabant en de heer van Kuik, op 2 september 1305 inderdaad dat zij de stad Utrecht zouden helpen een goede vrede te bewerkstelligen; indien dat niet vóór 1 oktober daaropvolgend zou zijn gelukt, zouden ze hulp sturen om zo'n vrede alsnog af te dwingen ¹¹⁹. Lambert de Vries en de zijnen hebben echter niet veel baat gehad bij de steun van deze verre vrienden, want al vóór 14 november 1305 was aan hun heerschappij in Utrecht een einde gekomen. Op die dag namelijk verzoenden bisschop en stad zich met elkaar, waarbij Gwijde de stedelingen alle inbreuken op zijn gezag, door de stedelingen gepleegd na zijn gevangenneming op Duiveland, vergaf ¹²⁰. Alle confiscaties van bezittingen van Utrechtse burgers, gedaan in dezelfde periode,

116 GAU, no. 355; uitg. Van Mieris, *Groot charterboek*, II, 66-68, en P. W. A. Immink en A. J. Maris, ed., *Registrum Guidonis. Het zogenaamde register van Guy van Avesnes, Vorst-Bisschop van Utrecht (1301-1317), met aansluitende stukken tot 1320* (Utrecht, 1969) 170-175.

117 GAU, no. 350; Berkelbach, *Regesten bisschoppen Utrecht*, no. 52.

118 Berkelbach, *Regesten bisschoppen Utrecht*, nos. 53, 54. De lezing van Beke, *Cronographia*, 269-271, en *Croniken*, 167, dat de bisschop direct na de slag bij Zierikzee was geruild tegen graaf Gwijde van Vlaanderen, is wel onjuist.

119 GAU, no. 351.

120 GAU, no. 352; uitg. *Registrum Guidonis*, 253-255.

werden ongedaan gemaakt. Uitgesloten van deze vrede waren echter Lambert de Vries en een aantal met name genoemde van diens medestanders, de moordenaars van Jacob van Lichtenberg. Dezen moesten vóór 17 november uit de stad vertrokken zijn en mochten zich niet binnen een straal van een halve mijl rond de stad ophouden, totdat de bisschop samen met acht of tien door de stad aangewezen oudermannen van de gilden vóór 2 februari naastkomende uitspraak zou hebben gedaan in hun zaak; zij bleven echter wel in het genot van hun bezittingen. Zoals uit een latere oorkonde blijkt moesten zij wel beloven zich aan de vast te stellen zoenregeling te onderwerpen. Voorts zegde de bisschop toe dat hij vóór 24 juni een vrede tussen stad en Sticht, Lichtenberg en de zijnen derhalve, zou bewerken.

Uit de vergevingsgezinde houding van de bisschop blijkt dat Utrecht zich zonder slag of stoot aan hem heeft overgeleverd. Alles wijst erop dat het weer de gilden waren die daarbij een beslissende rol hebben gespeeld; ook zij zagen natuurlijk dat de positie van Lambert de Vries onhoudbaar was geworden. Het zal tenminste wel als tegenprestatie voor de steun van de gilden zijn geweest dat bisschop Gwijde aan hen belangrijke concessies deed. Eveneens op 14 november verleende hij namelijk een privilege aan de stad, waarin de op 8 mei 1304 door de gilden verworven invloed werd bevestigd: de bepalingen van hun gildenbrief van die datum bleven grotendeels gehandhaafd, en de bisschop zou ook naderhand met hen in overleg blijven ¹²¹. Ook uit het hun toegedachte aandeel in het proces tegen de vredebrekers blijkt de sanctionering van hun nieuwe rechten. Met die genoemde vredebrekers betoonde de bisschop intussen minder clementie: in het door hem verleende privilege kwam ook een bepaling voor dat een burger die binnen of buiten de stad een medeburger had gedood bestraffing niet kon afkopen, terwijl hij, mocht hij zich aan de rechtsgang onttrekken, voor honderd jaar en een dag in ballingschap moest blijven. Deze bepaling lijkt direct gericht tegen de moordenaars van Jacob van Lichtenberg.

De beloofde zoenregeling van de bisschop kwam niet binnen de gestelde termijn tot stand, want pas op 18 mei 1307 verklaarde Gwijde dat schepenen, raad en de oudermannen van de gilden hem hebben opgedragen uitspraak te doen tussen hen en hun vijanden en de burgers die uit de stad waren verdreven ¹²². Met die laatste groep zijn wel de Fresingen bedoeld; hun ballingschap duurde voort, evenals de vijandschap tussen hen en de blijkbaar teruggekeerde Lichtenbergers. Enkele dagen later, op 24 juni 1307, doet de bisschop inderdaad uitspraak ¹²³. Hij bepaalt de voorwaarden waarop alle doden, gevallen in de strijd die was ontstaan na zijn gevangenne in Duiveland, werden gezoend, uitgezonderd Jacob van Lichtenberg, Gerard Vrenken en Werner Frederiksz. De moordenaars van dezen, Lambert de Vries en zijn nog weer eens bij name genoemde handlangers, vallen buiten de vrede en blijven derhalve rechteloos. Daarna worden de 21 doden aan de zijde van de vijanden genoemd, met de schuldigen

121 GAU, no. 79; uitg. Van Mieris, *Groot charterboek*, II, 50-51.

122 GAU, no. 354; uitg. Van Mieris, *Groot charterboek*, II, 65, en *Registrum Guidonis*, 255-256.

123 GAU, no. 355; uitg. Van Mieris, *Groot charterboek*, II, 66-68, en *Registrum Guidonis*, 170-175.

van stadswege, en met de vastgestelde zoen: soms niets, vanwege de tevoren gepleegde misdaden van de gedode, soms een door de verantwoordelijken op te brengen fors bedrag. Aan de kant van de stad worden 37 slachtoffers genoteerd, met de verschuldigde bedragen. De schuldigen die deze bedragen op moesten brengen zijn echter niet vermeld; onderhandelingen tussen de strijdende partijen waren blijkbaar nog niet op gang gekomen. Over de misdaden met een niet dodelijke afloop zal de bisschop later nog uitspraak doen, dit vanwege de omvang daarvan aan beide zijden ¹²⁴.

Pas in 1310 wordt deze zaak uiteindelijk geregeld. Op 29 april van dat jaar verklaart bisschop Gwijde dat hij nog niet in staat is geweest om uitspraak te doen in de strijd tussen stad en land van Utrecht, en dat hij derhalve de vrede tot 13 juni aanstaande verlengt ¹²⁵. Een paar dagen na het aflopen daarvan komt op 24 juni 1310 de uitspraak ¹²⁶. Het doek valt nu definitief voor Lambert de Vries. Hij en zijn genoemde handlangers in de moord op Jacob van Lichtenberg en diens twee partijgenoten worden vanwege die moord, en vanwege het feit dat zij zich niet wilden onderwerpen aan de door de bisschop uitgevaardigde zoenregeling, hoewel zij zulks hadden beloofd vóór zij uit de stad vertrokken, voor eeuwig uit Utrecht verbannen. Zij blijven, zoals een ongedateerde optekening in het *Registrum Guidonis* meldt, 'vredeloos liggen', dat wil zeggen dat zij vogelvrij zijn ¹²⁷. Hun familieleden mogen in de stad terugkeren op voorwaarde dat zij ter verzoening van de drievoudige moord in de stad een altaar stichten, en bovendien in de vijf kapittelkerken jaarlijkse zielmissen voor de drie doden zullen laten opdragen. De reden dat De Vries en de zijnen zich niet aan de zoen hebben willen onderwerpen zal hebben gelegen in het feit dat duidelijk was, dat zij er niet met een financiële vergoeding aan de nabestaanden vanaf zouden komen. Op moord, volgens de middeleeuwse rechtsopvatting een doodslag gepleegd op verraderlijke of heimelijke wijze, tijdens een vrede of 's nachts, en daarom anders dan gewone doodslag moreel verwerpelijk, volgde immers de doodstraf ¹²⁸. Of zij de gewapende strijd nog voortgezet is onduidelijk. Er is nog jaren lang, minstens tot in 1313, sprake van geweldtaden tussen stad en land van Utrecht ¹²⁹, maar dit betreft waarschijnlijk weer andere conflicten; het grootste deel van de medestanders van De Vries zal zich wel aan de zoen van de bisschop hebben onderworpen. Het genoemde altaar ter memorie van de drie doden is inderdaad gesticht; rond 1320 ontving de kleine kamer van de dom een jaarlijks bedrag van de bedienende priester ¹³⁰.

124 Deze uitspraak volgde op 23 oktober 1314; GAU, no. 359.

125 RAU, Bisschoppen, no. 206-1, tussen p. 38 en 39; uitg. in *Registrum Guidonis*, 207.

126 GAU, no. 357; uitg. Van Mieris, *Groot charterboek*, II, 105, en *Registrum Guidonis*, 183-185.

127 *Registrum Guidonis*, 162-163

128 D. A. Berents, *Misdaad in de middeleeuwen. Een onderzoek naar de criminaliteit in het laat-middeleeuwse Utrecht* (proefschrift Utrecht, 1976) 35-36, 62-65, 77. Ook volgens de bepalingen van de keur op de vredebreuk van 31 oktober 1300 (*OSU*, V, no. 2988) wachtte hen de doodstraf.

129 GAU, no. 358; uitg. *Registrum Guidonis*, 259.

130 RAU, Dom, no. 598, f. 8r; zie ook Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 110, noot 1.

SLOTBESCHOUWING

Zo was Lambert de Vries voor de rest van zijn leven verbannen uit Utrecht. Inderdaad horen we nadien niets meer over zijn aanwezigheid in de stad, alleen op 12 maart 1309 herhaalt hij zijn schenking aan een altaar in de dom, waarbij zijn dochter Aleid, die deze keer de oorkonde mee bezegelt, mogelijk als zijn agente is opgetreden¹³¹. In de stedelijke politiek was zijn rol, evenals die van zijn geslacht, voorgoed uitgespeeld. De naam De Vries komt niet meer voor in de lijsten van Utrechtse magistraten, anders dan die van Lichtenberg: de leden van deze laatste familie zouden nog lang een prominente plaats innemen in het Utrechtse stedelijk leven. Ook buiten de stad kon Lambert de Vries zich niet meer met de politiek inlaten; we vinden hem althans niet meer als handelende partij in de bronnen. Het is natuurlijk ook mogelijk dat zijn vergevorderde leeftijd hieraan (mede) debet was. In ieder geval zal met het verlies van zijn Utrechtse bezittingen zijn economische macht sterk zijn verminderd, hoewel hij niet aan de bedelstaf is geraakt, zoals blijkt uit de voornoemde vermeldingen uit 1316 en 1321 van goederen die afkomstig waren uit zijn bezit.

Twee kanttekeningen kunnen nog worden gemaakt naar aanleiding van het leven en handelen van Lambert de Vries, en wel over de in het verleden gegeven verklaringen van de politieke en financiële motieven waardoor hij werd gedreven. Ten eerste, in zijn studie over de Utrechtse geschiedenis tussen 1280 en 1304 legt Berkelbach van der Sprenkel voortdurend verbanden tussen de financiële transacties van Lambert de Vries en diens politieke voorkeur. De Utrechtse geldschieter zou volgens hem leunen op het Vlaamse handelskapitalisme, met als gevolg dat hij zich in al zijn handelingen zou hebben laten leiden door de politiek van de Vlaamse graaf. Bovendien was deze constellatie onderdeel van een diepgaande tweedeling in de internationale politiek: aan de ene kant stonden de 'moderne' op het Romeinse recht geschoeide gecentraliseerde staten (Engeland, Vlaanderen), economisch gedomineerd door het handelskapitalisme, aan de andere kant de 'feodale' Germaansrechtelijk bestuurde staten (Frankrijk), beheerst door de koopmansgilden. De politiek in de Nederlandse gebieden wordt geheel door de twee vijandige partijen Engeland en Frankrijk gedomineerd: hun bondgenoten hier dansen volledig naar hun pijpen¹³². Alle politieke en financiële handelingen van De Vries worden in het licht van deze ideologisch worsteling gezien. Zo is het feit dat hij in 1297 £ 100 schuldig is aan Wolfert van Borsele meteen een teken dat Holland zich onafhankelijk had gemaakt van het 'Vlaams-Utrechtse' kapitaal¹³³.

Deze rigide allesomvattende verklaring van de laat dertiende-eeuwse politieke, economische en maatschappelijke activiteiten is bij nadere bestudering van het bronnenmateriaal niet houdbaar. Natuurlijk deed de invloed van de Engels-Franse strijd zich ook in deze streken gevoelen, maar de lokale machthebbers waren nauwelijks van de koningen afhankelijk, eerder was het omgekeerde het geval. Niet

131 RAU, Dom, no. 2843.

132 Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*, 2-3.

133 *Ibidem*, 83-84.

gehinderd door een ideologische motivatie verkochten zij vaak hun steun aan de meest biedende, zoals het bekende voorbeeld van Floris V, of sloten zij zich aan bij de partij die zich bevond in het kamp dat juist hun eigen tegenstanders vijandig gezind was. In de politiek handelde men voornamelijk pragmatisch. Hetzelfde zal wel gelden voor de kooplieden-financiers: leningen zullen door hen in de eerste plaats zijn afgesloten om winst te maken, soms ook vanwege bijkomende voordelen, zoals de toelating tot de ridderschap van Lambert de Vries, en het gaat wel te ver om er een politieke of ideologische motivatie achter te zoeken. Zo is bijvoorbeeld bijna niets bekend over de financiële relaties tussen De Vries en het Vlaamse kapitaal, en de ene wél genoemde transactie, met de Vlaamse graaf, kende niet bepaald een afloop waar het 'internationale handelskapitaal' van die dagen gelukkig mee zal zijn geweest. Bovendien, hoe is de veronderstelde afhankelijkheid van De Vries van de Vlaamse politiek te rijmen met diens financiële ondersteuning van Floris V, juist ten tijde van hooglopende conflicten en zelfs regelrechtige oorlogvoering tussen Holland en Vlaanderen?

Meer aandacht tenslotte verdient een tweede in het verleden gegeven verklaring voor de handelingen van De Vries. Zoals bekend werd de stad Utrecht gedurende de hele late middeleeuwen geteisterd door een steeds weer oplaaiende partijstrijd tussen patriciërsfacties, zoals de Lichtenbergers, de Fresingen, de Gunterlingen en hoe ze verder mochten heten, in wisselende constellaties. Oppermann nu ontvouwde de theorie dat aan deze strubbelingen een steeds voortdurende tegenstelling ten grondslag lag tussen de stadsraad en de schepenbank, met als inzet de suprematie in de stadsregering. Daarbij vertegenwoordigde de van de bisschoppen afhankelijke schepenpartij het oude oligarchische patriciaat, terwijl de raadspartij stond voor de 'democratische' krachten, die het bestuur over de stad aan de macht van de bisschop wensten te onttrekken¹³⁴. Latere auteurs namen deze zienswijze over. Berkelbach van der Sprenkel borduurde erop voort, en ook Niermeyer refereert zonder verder commentaar aan een schepen- en een raadspartij¹³⁵. Struick, die al jarenlang de Utrechtse geschiedenis bestudeert, volgde aanvankelijk Oppermann, zij het met enige aarzeling, maar lijkt dit standpunt intussen te hebben verlaten¹³⁶. In ieder geval is deze theorie nooit uitdrukkelijk weersproken, laat staan weerlegd, hoewel zijdelings al wel op ongerijmdheden erin is gewezen¹³⁷.

Laten wij Oppermanns theorie nu eens toetsen aan de hand van de boven geschetste politieke ontwikkelingen in de tijd van Lambert de Vries. We zagen dat de jaren 1298-

134 Oppermann, 'Stadt und Stift Utrecht', *passim*; samengevat II, 190. Overigens sprak reeds Muller, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, III, 7, van een eeuwenlange strijd tussen schepenen en raad, echter met als inzet slechts de juridische bevoegdheden.

135 Berkelbach, *Geschiedenis bisdom Utrecht*; Niermeyer, 'Het Sticht Utrecht en het graafschap Holland', 287-305.

136 Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, 58-67, vooral 59, 64; dezelfde, 'Om ijdel woorden wille', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1981) 37.

137 Rutgers, *Jan van Arkel*, 31, noot 57, en 44, noot 153, geeft een samenvatting van de standpunten in deze in de historiografie, en constateert daarin tevens een aantal tegenstrijdigheden. Toch lijkt ook deze auteur van mening te zijn dat de partijtwisten een institutioneel karakter droegen.

1305 in het teken stonden van de strijd tussen hem en Jacob van Lichtenberg, en hun respectieve aanhangers, in de literatuur Fresingen en Lichtenbergers geheten. De namen van deze partijgangers, althans de meest vooraanstaande onder hen, worden in de oorkonden betreffende de verschillende zoenregelingen herhaaldelijk genoemd. Voor ons doel is het voldoende wanneer we ons hier beperken tot de beide aanvoerders. Daartoe moeten we hun onderlinge relatie nader bezien.

Net als Lambert de Vries stamde Jacob van Lichtenberg uit een zeer aanzienlijk Utrechts patriciërsgezicht. Leden daarvan zijn vanaf het einde van de twaalfde eeuw aanwijsbaar in de magistratuur, zowel in de raad als in de schepenbank, en de familie was verzwagerd met de adellijke geslachten Van Arkel, Van Vianen-Van Beusichem en Van Goye¹³⁸, en mogelijk ook met een zijtak van het geslacht De Vries. De politieke carrière van Jacob begint op dezelfde wijze als die van zijn latere vijand: in het geheime verdrag van 1278 tussen graaf Floris V en enkele Stichtse edelen en Utrechtse burgers treffen we hem als laatstgenoemde, na Lambert de Vries; ook hij was derhalve toen al een man van aanzien. Hij bezat toen ook al goederen: op 7 januari van dat jaar is sprake van grondbezit van hem in Attenveld, onder Werkhoven¹³⁹. Op 12 maart 1286 blijkt hij te zijn toegetreden tot de schepenbank, want dan wordt hij als zesde van de acht schepenen genoemd¹⁴⁰. Hij blijft vanaf die tijd tot aan zijn dood het ambt bekleden, aanvankelijk laag in de rangorde: pas op 14 juni 1297 is hij van de zesde naar de vierde plaats geklommen¹⁴¹.

Tot zover is er geen sprake van een strijd of een ideologische kloof tussen De Vries en Lichtenberg. In 1278 waren ze bondgenoten in een tegen de 'democratische' krachten gerichte samenzwering, en Jacob heeft jarenlang zitting in de schepenbank, van welke eerst Gerard de Vries en daarna diens zoon Lambert het meest vooraanstaande lid zijn. Bovendien treden Jacob en Lambert ook privé wel samen op, dus niet in hun hoedanigheid van schepenen. Zo bezegelen ze op 6 april 1297, met een aantal geestelijken, de inventaris van de in Utrecht achtergebleven goederen van Floris V¹⁴². Zij behoorden tot dezelfde sociale klasse, en zullen wel ongeveer identieke politieke en maatschappelijke denkbeelden hebben gehad. Hun relatie was wellicht louter zakelijk,

138 Tenminste wanneer Vermast, 'De heeren van Bosinchem', 34, terecht stelt dat de familie Van Lichtenberg aanvankelijk Van Vloiststale heette. In *OSU*, I, no. 1196 en II, nos. 772, 824, 1102, zijn drie generaties Van Vloiststale aantoonbaar: Dietger, schepen (1196, 1227), Jan, raad (1231) en Jacob (1246). De in de jaren '50 genoemde Jacob Janszoon (*OSU*, III, nos. 1503, 1523, 1562) moet dan dezelfde als de laatstgenoemde zijn geweest, wat goed mogelijk is maar niet aan te tonen, terwijl de vanaf 1278 optredende Jacob Jacobszoon op zijn beurt de zoon van Jacob Janszoon moet zijn. Deze Jacob Jacobszoon is inderdaad dezelfde als Jacob van Lichtenberg: ene Jacob van Lichtenberg wordt in 1293 schepen genoemd en is dus identiek met de ervoor en erna vermelde schepenen Jacob Jacobszoon, de enige schepenen met deze eigenaam (*OSU*, V, nos. 2577, 2603, 2652). P. G. F. Vermast, 'De heeren van Goye', *De Nederlandsche Leeuw*, LXVI (1949) kol. 338-340, noemt de aan deze familie verzwagerde adellijke geslachten; tijdens de burgeroorlog van 1304-1305 blijken de heren van Vianen en van Goye zich inderdaad aan de kant van de Lichtenbergers te hebben geschaard.

139 *OSU*, IV, no. 1961.

140 *Ibidem*, no. 2264.

141 *OSU*, V, no. 2822.

142 *Ibidem*, no. 2812.

maar zij waren zeker geen vijanden. Een oorkonde van 25 maart 1292, waarin aan het oordeel van de bisschop een geschil wordt voorgelegd tussen het kapittel van Oudmunster enerzijds en Herman Hazekinez. en medestanders, van welke Gerard de Vries de voornaamste is, anderzijds, en waarin Jacob van Lichtenberg een van de prominente getuigen is, zou zelfs kunnen wijzen op een zekere vertrouwensband tussen beide geslachten¹⁴³.

Dit veranderde eind 1298, toen de strijd tussen bisschop Willem Berthout en de stedelingen losbarstte. We zagen al dat in dit conflict Lambert de Vries de kant van de bisschop koos, ten gevolge waarvan hij gedwongen was uit te wijken, en dat Jacob van Lichtenberg zich nu opwierp als leider van de stadspartij; in 1300 was hij de eerste schepen. Eind 1301, na de dood van bisschop Willem Berthout en het aantreden van diens opvolger Gwijde van Avesnes, verzoenden de strijdende partijen zich en Lambert de Vries keerde naar Utrecht terug, maar Jacob van Lichtenberg bleef eerste van de schepenbank, en De Vries werd buiten dit college gehouden. Toen de laatste in maart 1304 de Lichtenbergers had uitgeschakeld namen hij en zijn medestanders prompt hun plaatsen als schepenen in.

Uit niets blijkt derhalve dat er sprake zou zijn geweest van een machtsstrijd tussen de raad en de schepenbank, of van een Lichtenbergse raadspartij en een Fresingse schepenpartij, zoals die herhaaldelijk ten tonele zijn gevoerd. De Vries en Lichtenberg waren tot 1298 immers beide schepen, en de strijd die daarna tussen hen en hun partijgangsters ontbrandde, was er puur een om de heerschappij in de stad, waarbij in ieder geval in 1304 de strijd tussen de twee rivaliserende facties ging om de bezetting van de schepenbank, welke blijkbaar essentieel was voor de beheersing van de stadsregering. Alles wijst er op dat de stedelijke raad, die in de bronnen tot dan toe overigens een zeer schimmig leven leidt — als hij al wordt genoemd dan steeds na de schepenen —, niet interessant was voor de om de macht strijdende partijen¹⁴⁴. Pas met de gildenbrief van 1304 krijgt de raad wat meer gewicht ten opzichte van de schepenbank, en dat terwijl volgens de theorie juist op dat moment de schepenpartij de raadspartij had verslagen! Al met al ontbreekt voor het bestaan van een voortdurende onderliggende tegenstelling tussen een raads- en een schepenpartij, althans tijdens de troebelen in 1298-1305, elk bewijs.

Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat ook de andere geboekstaafde uitbarstingen van factiestrijd in Utrecht werden veroorzaakt door de rivaliteit tussen verschillende vooraanstaande families en hun aanhang, waarbij de strijdende partijen steeds van samenstelling en leiderschap wisselden. Een en ander is meer in overeenstemming met de huidige opvattingen over de middeleeuwse stedelijke facties: die bestonden uit aanzienlijke families van kooplieden of ministerialen, welke werden aangevoerd door de *patres*, de familiehoofden, en welke een uitgebreide aanhang hadden, waardoor de hele stedelijke samenleving van de factietegenstellingen kon

143 *Ibidem*, no. 2516.

144 Zie ook Muller, *Middeleeuwse rechtsbronnen*, III, 17-20.

worden doortrokken¹⁴⁵. Er was bij dat alles geen sprake van partijen met werkelijke ideologieën, terwijl we ons over de trouw van de diverse aanhangers ook geen overdeven voorstelling moeten maken: hierboven zagen we al hoe Herman van den Velde en Herman Teutelart tot twee maal toe van partij veranderden. De geweldsuitbarstingen tussen de facties zullen zich voornamelijk hebben voorgedaan in tijden dat het bestaande machtsevenwicht in de stad werd verstoord door externe of interne oorzaken, zoals in 1274 toen de Kennemer opstand de aanleiding vormde, en in 1304 toen de bisschop plotseling van het toneel verdween. Het is overigens opmerkelijk dat latere perioden van politieke onrust in Utrecht, in de jaren 1345, 1379, 1413, 1425 en 1449, steeds volgens hetzelfde patroon verlopen als de troebelen van 1304: met geweld grijpt een tot dan onderliggende patricische factie de macht en verbant de oude magistraat, maar na een of twee jaar slaagt de laatste er toch weer in om de heerschappij te heroveren¹⁴⁶. In ieder geval zal hernieuwde studie van de Utrechtse middeleeuwse politieke verwickelingen moeten worden gebaseerd op een diepgaand onderzoek naar de leidende families in de stad, hun onderlinge banden en hun functies in de magistraat.

Hoe moeten we ten slotte het historisch belang van Lambert de Vries waarderen? Hij was in de periode 1280-1305 ongetwijfeld een van de rijkste mannen in de noordelijke Nederlanden, en korte tijd de meest vooraanstaande patriciër in Utrecht. Vanwege zijn rijkdom kon hij een voorname rol spelen als geldschieder van graaf Floris V van Holland en van de bisschoppen Willem Berthout en Gwijde van Henegouwen, hoewel het belang daarvan, zowel in financieel als in politiek opzicht, in het verleden is overschat. Werkelijke politieke invloed oefende hij slechts uit in het stedelijk bestuur van Utrecht, en dat pas na het verdwijnen van zijn vader Gerard, rond 1295. Als politicus was Lambert de Vries een totale mislukking: ten gevolge van een reeks misrekeningen en het onbeheerste gebruik van grof geweld jegens zijn tegenstanders slaagde hij er in om binnen een tijdsbestek van tien jaar het eens zo machtige geslacht De Vries van het toneel te manoevreren. Dit fiasco was onbedoeld van grote invloed op de Utrechtse politieke geschiedenis: in de burgeroorlog die volgde op de door De Vries gepleegde moord op Jacob van Lichtenberg konden de ambachtsgilden de alleenheerschappij van het patriciaat doorbreken en definitief een aandeel in het stadsbestuur veroveren.

Het grootste belang van het leven van Lambert de Vries is misschien wel gelegen in de exemplarische waarde van zijn maatschappelijke carrière. Aan het eind van de dertiende eeuw waren zoals gezegd de verschillen tussen de adel en de meest vooraanstaande vertegenwoordigers van het stedelijk patriciaat zeer gering geworden; qua levensstijl, bezit van goederen met de bijbehorende heerlijke rechten en van versterkte stenen huizen was er tussen beide groepen in de praktijk nauwelijks nog verschil, en onderlinge huwelijken waren geen zeldzaamheid meer. Als eerste nu zette Lambert de Vries de laatste en moeilijkste stap in dit emancipatieproces: hij werd zelf formeel toegelaten in de rangen van de maatschappelijke toplaag. Deze door hem

145 Zie hierover J. W. Marsilje, ed., *Partijstrijd en bloedwraak* (binnenkort te verschijnen).

146 Berents, *Misdaad in de middeleeuwen*, 105-106.

doelbewust nagestreefde en door zijn economische macht daadwerkelijk verwezenlijkte verheffing in de ridderschap moet op de tijdgenoten een diepe indruk hebben gemaakt. Ondanks het feit dat De Vries na het bereiken van de top ten val kwam, is zijn voorbeeld vanaf de eeuwwisseling door steeds meer burgers nagevolgd, doorgaans met een meer blijvend resultaat. Zo beschouwd kan achteraf het leven van Lambert de Vries worden gezien — en werd het misschien ook toentertijd al gezien — als symbolisch voor de onstuitbare opkomst van de burgerij op economisch, politiek en maatschappelijk terrein.

Coornherts huwelijk. Een bijdrage tot zijn biografie

H. F. K. VAN NIEROP

In 1990 werd het vierhonderdste sterfjaar van Coornhert herdacht. In publikaties, tentoonstellingen en bijeenkomsten werd op ruime schaal aandacht besteed aan zijn activiteiten als dichter en toneelschrijver, vormgever van de Nederlandse taal, beeldend kunstenaar, hervormer van het strafrecht, theoloog en voorstander van godsdienstige verdraagzaamheid¹. Met deze bijdrage over Coornherts huwelijk wil ik niet de indruk wekken dat Coornhert ook nog eens geëerd moet worden als echtgenoot, als minnaar, of als huisvader. In zekere zin is het tegendeel het geval. In de verschillende herdenkingsactiviteiten werd Coornhert vooral gepresenteerd als een voorloper, als iemand die ons ook nu nog iets te zeggen heeft. Het gevaar dreigt dat men daardoor uit het oog verliest dat Coornhert ook een produkt van zijn tijd was. Zijn leven en werken kunnen slechts begrepen worden tegen de achtergrond van praktijken en denkbeelden die in zijn tijd aanvaardbaar werden geacht. Door Coornherts huwelijk in zijn maatschappelijke context te beschouwen, hoop ik zowel licht te werpen op zijn biografie, als op het huwelijk als maatschappelijk verschijnsel in de vroege nieuwe tijd.

Dirk Volkertsz. Coornhert werd geboren in 1522 als de zoon van een vermogend Amsterdams ondernemer in een gezin met vijf kinderen². Hij was waarschijnlijk bestemd voor de handel. Op zestienjarige leeftijd maakte hij een zeereis naar Spanje en Portugal, een gebruikelijke leerschool voor koopmanskinderen³. Kort na zijn terugkeer, in 1539, trouwde hij de Haarlemse Neeltje Simonsdochter. Haar zuster Anna genoot een zekere notoriteit als de bijzit van de machtige edelman Reinoud van Brederode. Het huwelijk was om ten minste drie redenen opmerkelijk. In de eerste plaats was Coornhert pas zeventien jaar oud toen hij trouwde; vervolgens was zijn bruid twaalf jaar ouder; en ten slotte stamde Neeltje uit een onbemiddelde familie. Dirks moeder — zijn vader was al eerder overleden — verzette zich tegen de voorgenomen verbintenis en Coornhert werd op grond van een bepaling in zijn vaders testament onterfd. Zijn huwelijk leidde er bovendien toe dat hij enige tijd met zijn moeder gebrouilleerd was. Omdat hij zijn erfdeel verspeeld had, moest hij zelf in zijn levensonderhoud voorzien. Hij aanvaardde een betrekking bij zijn 'zwager' Bredero-

1 Zie bijvoorbeeld H. Bongers, e. a., ed., *Dirck Volckertszoon Coornhert. Dwars maar recht* (Zutphen, 1989).

2 De meest gezaghebbende biografie is H. Bongers, *Leven en werk van D. V. Coornhert* (Amsterdam, 1978). Vergelijk ook *Idem, Dirck Volckertszoon Coornhert. Studie over een nuchter en vroom Nederlander* (Lochem, 1941); O. Rinck-Wagner, *Dirck Volckertszoon Coornhert 1522-1572 mit besonderer Berücksichtigung seiner politischen Tätigkeit* (Berlijn, 1919); F. D. J. Moorrees, *Dirck Volckertszoon Coornhert, notaris te Haarlem, de libertijn, bestrijder der gereformeerde predikanten ten tijde van prins Willem I* (Schoonhoven, 1887).

3 Karel Degryse, *Pieter Seghers. Een koopmansleven in troebele tijden* (Antwerpen-Baarn, 1990) 16-19.